

Ante PAPONJA

NEKI ASPEKTI OSMANSKE STRATEGIJE PRODORA NA PODRUČJE ZAPADNO OD NERETVE

Uvod

Poviješću prostora zapadno od Neretve u razdoblju njegova pada pod osmansku vlast historiografija se nemalo bavila. Tako je nastala relativno obimna literatura koja se s različitih aspekata, ponajviše političkih, gospodarskih pa i vjerskih, s manje ili više uspjeha, bavila ovim društvenim procesom. Prije svega tu se radi o literaturi koja se bavila povijesnim sintezama najvažnijih društvenih i političkih pojavnosti na ovim prostorima, kao što su državne tvorevine, moćne vlasteoske obitelji, Katolička Crkva i Pravoslavna Crkva, važna trgovišta itd. Tu se mora pribrojiti i niz manjih studija koje su se bavile poviješću župa, gradova, manjih trgova, utvrda, pojedinih društvenih grupa i važnih povijesnih događaja iz ovog vremenskog razdoblja. Sva ova literatura je izravno ili neizravno, u najmanjoj mjeri neizbježno dodirivala, a u najvećoj mjeri dublje zahvaćala u ovaj društveni proces, pokušavajući iznaći odgovore na najvažnija povijesna pitanja, koja su se nametnula u ovom presudnom povijesnom razdoblju. Ta literatura je i odviše brojna, tako da bi jedan iscrpan znanstveni osvrt na nju zahtijevao i previše prostora i pozornosti, razmjerno mnogo više nego što bi bila ukupna vrijednost znanstvenih spoznaja, do kojih bi se iz takvog jednog postupka moglo doći, a koje bi mogle biti od velike koristi u razradbi ove teme. Temeljni nedostatak najvećeg dijela ove literature je u tome što se, dodirujući ili dublje ponirajući u problematiku osmanskog prodora zapadno od Neretve, u najvećoj mjeri zadržala na prostom nizanju najvažnijih činjenica i interpretaciji najvažnijih događaja, bez jasne namjere i ambicije da se pronikne u pozadinu ovih društvenih

zbivanja, da se otkrije njihov dublji smisao u okviru sveukupne osmanske osvajačke strategije na širem području Balkana i istočne obale Jadrana. Poglavitito mi se čini važnim utvrditi u kojoj mjeri se strategija osvajanja prostora zapadno od Neretve uklapala u opću strategiju osmanskog prodiranja u srednju Europu, kakvu je ukupnu ulogu imala, u kojoj mjeri joj je bila podređena i kojoj mjeri ju je podržavala. Unutar najvećeg dijela postojeće literature osmanska osvajačka strategija je primjetna samo u fragmentima, u najvećoj mjeri međusobno nepovezanim. Od ovakve ocjene moram djelomično amnestirati autora V. Atanasovskog, koji je napravio do sada najtemeljitiiju i najopsežniju znanstvenu studiju o osmanskome zauzimanju zemalja hercega Stjepana (Pad Hercegovine), u okviru kojeg je uočio i istaknuo neke od bitnih značajki osmanske osvajačke strategije. Na koncu zbog svega gore navedenog čini mi se veoma potrebnim istražiti i utvrditi sve one ključne ishodišne točke osmanske strategije prodora na prostor zapadno od Neretve, ne samo radi boljeg razumijevanja tog društvenog procesa, nego i da se otkloni još uvijek djelomični raširena predrasuda da je to bio samo jedan u nizu osvajačkih poduhvata pljačke i plijena žednih i uvijek "ratobornih azijata", i da se konačno prizna i prihvati da se uistinu radilo o dobro osmišljenoj i provedenoj osmanskoj osvajačkoj strategiji.

Osmansko Carstvo sredinom 15. stoljeća

Za ukupno bolje razumijevanje znanstvene problematike kojom se nastoji baviti ova studija, najprije mi se čini neophodnim napraviti temeljitu reviziju brojnih znanstvenih stavova, shvaćanja pa i stereotipa, koji se i danas zadržavaju, pa i prevladavaju u velikom dijelu znanstvene literature, u glavama znanstvenika pa i posljedično kod malo bolje upućenih poznavatelja i čitatelja, spram sadržaja društveno-povijesnih pojmova i procesa kao što su Osmanlije, osmanska država, osmanska osvajanja itd. Isto tako držim potrebnim otkloniti i brojne nataložene zablude i predrasude uglavnom vjerske, kulturološke pa i civilizacijske naravi koje uporno nastoje onemogućiti ispravno poimanje i doživljavanje ovih društvenih pojavnosti. Jedna od tih ja da se u percepciji povijesti kristalizirao jedan stav, pa i osjećaj, da je osmanski prodor u Europu posljedica prije svega dobre vojne organiziranosti, surovosti i fanatične borbenosti turanskih nomada, koji su na prostore Europe prenijeli, za europljane nov i neuobičajen način ratovanja, ratnu strategiju koja nije poznavala institut kompromisa i koja je uporno nametala, naravno u mjeri u kojoj je to objektivno mogla, permanentni rat do istrebljenja i uništenja protivnika, s jedne

strane, a s druge strane da je osmanskom prodoru pogodovalo i patilo ga niz sretnih i povoljnih okolnosti. Tek u drugom planu stidljivo su se naglašavale zasluge i organizacijske sposobnosti osmanske države, kao da im se unaprijed htjelo oduzeti pravo i sposobnost za djelotvorno državno organiziranje i smisleno strateško djelovanje.

Dijelom se možemo složiti sa tvrdnjom da su osmanskom prodoru, bar kad je riječ o činiteljima suprotstavljanja, išle na ruku i brojne sretne okolnosti, na koje ću se, poradi stjecanja boljeg uvida, nakratko i osvrnuti. Pod tim sretnim okolnostima podrazumijevam, prije svega, one društvene činitelje, pojave i tendencije unutar kršćanske europske civilizacije koje su svojim postojanjem i djelovanjem u znatnoj mjeri olakšavale osmanski prodor u Europu, i koji su kršćansku Europu učinili nespremnom i nesposobnom da se okrene i potpuno posveti učinkovitom neutraliziranju realne osmanske prijetnje. Europa je patila od nedostatka jedinstva političke volje i snažnog političkog autoriteta,¹ dok je papinstvo, kao jedina realna snaga koja je potencijalno mogla objediniti kršćansku Europu protiv Osmanlija, doživljavalo stalno opadanje svoje političke moći. Iako su pape iz burnih događanja u Crkvi u prvoj polovici 15. st. izašli kao pobjednici,² Crkva i papinstvo više nisu mogli, kao u srednjem vijeku,

¹ Europa je u 15. st u najvećoj mjeri politički podijeljena i rascjepkana. Uzmimo samo primjere Italije, a dijelom i Svetog Rimskog Carstva, koje je predstavljalo kompleksnu i zamršenu feudalnu "superstrukturu", u okviru koje se javljaju moćni feudinci kao veoma snažni činitelj ograničavanja vladarske moći, i koji su se afirmirali kao snaga koju carska vlast nije uspjela podvrgnuti svojim težnjama za uspostavljanjem neosporne vladarske dominacije na vrhu piramidalne strukture feudalnog poretka. U ovom slučaju carska titula, koja uza se uvijek nosi prizvuk moći i autoritarnosti, ni izbliza nije posjedovala odgovarajuću moć i autoritet u tolikoj mjeri da bi je preostala Europa bespogovorno slijedila.

S druge strane, dvije najmoćnije teritorijalne države u Europi, Engleska i Francuska, koje su izašle prilično iscrpljene is stogodišnjeg rata, nalazile su tek u početnoj fazi svoje uzlazne putanje u okviru koje će se tek u narednom razdoblju pojaviti kao dominantni politički, gospodarski i vojni činitelji na europskom zapadu.

² Ponovno obnavljanje univerzalne prevlasti papa na kršćanskom zapadu imalo je za posljedicu sukob papa sa koncilijarnim pokretom. Taj sukob papa sa koncilijarnim pokretom, koji se, pored ostalog, zalagao za ideju prvenstva koncila nad papom, te eskalirao u zahtjevu prave revolucionarne kontrole nad njim, je umnogome iscrpio papinstvo. Na koncu pape su izašle kao pobjednici, sačuvano je "monarhijsko" ustrojstvo crkve, ali su sva ta događanja imala za posljedicu nešto što nitko u vrhovima crkve nije želio, sve veću neovisnost pojedinih država u crkvenim pitanjima. Dugotrajni sukob unutar crkve omogućio je pojedinim vladarima da prisvoje dio utjecaja u crkvi na svom državnom teritoriju. Najznačajnija posljedica ovakvog razvoja događaja je pragmatična sankcija Karla VIII. iz 1438. god. koju možemo smatrati polaznom osnovom galikanskih sloboda Katoličke Crkve u Francuskoj.

protezati svoj utjecaj na sferu politike, a papina univerzalnost, bar onakva kako se u srednjem vijeku tumačila i doživljavala, polako je počela uzmicati s povijesne pozornice. Na koncu mišljenja sam da se najvažniji činitelj koji je izravno pogodio osmanskom prodoru u Europu nalazio u fatalnoj političkoj rascjepkanosti, krizi i općoj slabosti pravoslavnoga svijeta europskog jugoistoka, koja je rezultirala činjenicom da su vrata kršćanske civilizacije u osvit osmanskoga prodora bila slabo branjena. U pravilu je politička rascjepkanost određenoga prostora uvijek privlačila osvajače. Ovdje možemo povući određenu analogiju s Italijom, čija je politička rascjepkanost kroz cijeli srednji vijek neodoljivo privlačila osvajače s druge strane Alpa. Tako je i svijet turanskih nomada samo slijedio putove i linije manjeg otpora, koje im je iscrtavala nedovoljna odgovornost, budnost i predostrožnost kršćanske civilizacije. Ovdje se može pridodati još jedna "sretna" okolnost za Osmanlije, a ta je da nisu u još dovoljnoj mjeri vitalno ugrozili kršćanski Zapad, ne u tolikoj mjeri da bi izazvali potpunu mobilizaciju njegovih snaga protiv sebe. Sredinom 15. st. još uvijek nije bila vitalno ugrožena pomorska prevlast kršćanskih država na Sredozemlju,³ koje je još uvijek bilo središte ekonomije svijeta, a nije bio ugrožen niti glavni trgovački pomorski pravac koji je povezivao južnu i sjevernu Europu, koji je vodio kroz Gibraltar.⁴

Usprkos činjenici da su sve ove navedene okolnosti pogodovale učinkovitijem prodiranju Osmanlija u Europu, mišljenja sam da one ni u kom slučaju nisu bile presudne, i da je od svega bila važnija organizacijska snaga i moć osmanske države, koja se djelotvorno pretakala u dobro osmišljenu i provedenu osvajačku strategiju. Od samih svojih razvojnih početaka osmanska država je uključivala brojne pretpostavke koje su je činile veoma snažnom, a osobito su nudile perspektivu njezina stalnog jačanja. Ona je nastala kao jedna od tri najmoćnije islamske države nakon raspada velikog arapsko-islamskog carstva.⁵ Naslijedila je stare veze islama i Bizanta, velike islamske i bizantske građevine, sjajne i bogate gradove, koji su doživljavali novi procvat. Cijela država je bila posuta poletnim trgovačkim gradovima, a zar bi gradovi, koji su posvud smatrani znakovima snage i poleta, u osmanskoj državi mogli biti nešto

³ Osmanlije će tek nakon pobjede u bitci kod Preveze 1538. god. privremeno preuzeti pomorsku prevlast na Sredozemlju, da bi je nepovratno izgubili u bitci kod Lepanta 1571. god.

⁴ Ni u razdoblju svoje najveće moći tijekom 16. st. Osmanlijama nije pošlo za rukom da osvoje područje Maroka, s kojeg su mogli ugroziti Gibraltarski tjesnac.

⁵ Druge dvije su perzijska država i Delhijski sultanat.

suprotno. Za razliku od Habsburškog Carstva u 15. st. koje je razasuto, prostor osmanske države je čvrsto povezan, to je neprekinuta kopnena cjelina, a velike trgovačke osi koje presijecaju prostor države dodatno mu učvršćuju povezanost. Prostrano kopno,⁶ između vanjskih pravaca međunarodne trgovine, predstavlja snop veza koje se održavaju kroz sustav karavana, koji su ustvari monopol islama. Karavanski promet je veoma strogo organiziran i nadziran, gustog je intenziteta i redovitiji od pomorskih veza, pa se prilagodljivost i snaga osmanskog gospodarstva najviše mogu pripisati tim neumornim karavanama. Država zauzima izvanredan geostrateški položaj, nalazeći se na rubu Bliskog istoka, koji će još uvijek, sve do velikih zemljopisnih otkrića, predstavljati najvažnije svjetsko raskrižje, kao u vrijeme Bizanta i prvih pobjeda islama. Osmanska država je već ovladala mnogim važnim lukama na Sredozemlju,⁷ već se učvrstila na, za nju životno važnom, Crnom moru, koje će zadugo ostati zabranjeno more za latinske brodove, kao i na velikom dijelu Egeja i istočnom Sredozemlju. Kroz labirint stalnih sukobljavanja sa susjedima Osmanlije su uspjeli izgraditi respektabilnu, dobro organiziranu i prokušanu vojsku, koja je vojskama svojih protivnika bila u svakom pogledu dorasla, a u najvećoj mjeri i superiorna. Glavnina snage te vojske nalazila u specifičnom timarsko-spahijskom vojnom ustroju, koji je davao jeftinu, brojnu i dobro uvježbanu vojsku, koja je bila sposobna voditi dugotrajan i iscrpljujući rat sa relativno malim troškovima.⁸ Na koncu, ogromna snaga je bila koncentrirana u despotskom i autokratskom sustavu države na vrhu kojeg se nalazio sultan kao vrhovni gospodar, koji je iznad zakona i koji je ne često slao svoje podložnike u smrt, u najvećoj mjeri bez osnovne pravde. Sultanova svemoć je bila garancija apsolutne odanosti i poslušnosti svih hijerarhija u državi i društvu, te je državi osiguravala unutarnji mir i red, koji bi mogli slobodno nazvati "pax turcica" i kojem je Zapad iskazivao dužno poštovanje. Ovakav sustav je davao sposobnost i mogućnost da se svi potencijalni europski neophodni partneri u okviru

⁶ U vrijeme smrti sultana Bajazita I. (umro 1405.), osmanska država je već obuhvaćala velik dio Balkana i skoro cijelu Anadoliju, te je imala površinu od oko 690.000 km², a u vrijeme smrti Mehmeda II. (1481.) njezina površina je narasla na preko 850.000 km² površine, skoro kao Francuska i Njemačka zajedno.

⁷ Carstvo je na vrhuncu moći imalo pod svojom kontrolom sve mediteranske luke islama, osim onih u Maroku.

⁸ Provincijska vojska koju su činile spahije i cebeli skupa, koja je činila teško konjaništvo, u drugoj polovici 15. st mogla je brojati između 80.000-90.000 ljudi. K tome treba pribrojiti centralne trupe plaćenika koje su mogle brojati oko 30.000 ljudi (janičari, cebeci i topcu); MATUZ J., Osmansko Carstvo, Zagreb, 1992., str. 66-69.

njega drže “pod kontrolom”. Čak je i velika Venecija u pristupu Osmanlijama morala pribjegavati pogađanju i okolišanju. U razdoblju vladavine sultana Mehmeda II. (1451.-1481.) osmanska država prerasta u snažnu regionalnu silu. Centralna vlast je odnijela pobjedu nad krupnim feudalcima i veoma često buntovnim krajišnicima. Timarsko-spahijski sustav se konačno učvrstio kao dominantni oblik feudalnih odnosa. Definiran je rajinski položaj seljaštva,⁹ a dogodila se i potpuna prevaga sunitskog kursa nad heterodoksnim islamskim pokretima u islamskoj vjerskoj ideologiji. Izgrađen je čvrst sustav birokracije, koju je činilo novo birokratizirano plemstvo dvorskog porijekla, do kraja odano centralnoj vlasti. Sve ove ostvarene pretpostavke kao da su već naslućivale skoro vrijeme prerastanja osmanske države u svjetski imperij.¹⁰ Možda ništa bolje o snazi jedne države ne govori kao moć svladavanja kriza, a osmanska država ih je u prvoj polovici 15. st svladala dvije teške krize, koje su opasno zaprijetile njenom ukupnom opstanku, nakon kojih će krivulja njene moći naglo kretati uzlaznom putanjom. Nakon katastrofalnog poraza kod Angore 1405. god., kada su svi mislili da je s osmanskom državom definitivno gotovo, uslijedio je začuđujuće brz oporavak i uzlet. U bitci kod Varne 1444. god., u kojoj se rješavala sudbina Carigrada ali i pitanje opstanka europskog dijela Carstva, i kad su svi objektivno očekivali potpuni slom Osmanlija i njihovo definitivno protjerivanje u Aziju, Murat II. je samo s rumelijskom vojskom, do danas nepoznatom taktikom, izvojevao sjajnu pobjedu nad križarima, kojom se za duga stoljeća osmanska država učvrstila u Europi.¹¹ Konačan rezultat sinergije svih navedenih društvenih i političkih razvojnih tendencija, za kršćansku stranu svakako negativnih a za osmansku u svakom slučaju pozitivnih, je bio pojava veoma snažne i dobro organizirane osmanske sile na hrvatskom društvenom prostoru zapadno od rijeke Drine, čiji će se opseg vojnog djelovanja u vidu pljačkaških pohoda i provala veoma brzo raširiti do Slavonije na sjeveru i do dalmatinskih gradova na jugu.

⁹ Ovo se najviše odnosi na turkmensko seljaštvo u Anadoliji.

¹⁰ Na putu prerastanja osmanske države u svjetsku vevlast našle su se nepremostive prepreke, od kojih su neke kao same od sebe zaustavile Osmanlije. Preko namjesništva u Alžiru neće uspjeti prodrijeti do Maroka i Gibraltara. Perzijska država će im biti nepremostiva zapreka prema Indiji, a pobjeda i nadmoć europske pomorske tehnike spriječit će učinkovit izlaz Osmanlija izvan Perzijskog zaljeva i Crvenog mora.

¹¹ Murat II. je u bitci kod Varne bio prisiljen ratovati samo sa vojnim efektivama iz Rumelije, jer mu je križarska flota, koja je još u ljeto 1444. god. uplovila u Moreuze, spriječila prebacivanje trupa iz Anadolije u Europu, što je i bio dio općeg plana kršćanskih saveznika; INALCIK H., Pitanje segedinskog mira i kriza turske države 1444. god., Prilozi za orijentalnu filologiju, XII-XIII/1962-63, Sarajevo, 1965., str. 269.

Dakle, suočavanje Hrvata i hrvatskog društvenog prostora sa osmanskim prodorom, u svakom slučaju nije predstavljalo suočavanje s neakvom novom azijskom barbarskom najezdom, kao što je to bilo tijekom 5. st. Osmanski prodor u najvećoj mjeri ne predstavlja nekakvu antieuropsku revoluciju, nego je to mnogo više posljedica logičnog širenja moći jedne snažne, dobro organizirane i moćne teritorijalne države, koja se, nakon više stoljeća latinske prevlasti na Levantu, na povijesnoj pozornici pojavljuje kao dostojan suparnik i opasan takmac europskom Zapadu.

Stihija ili dobro osmišljena strategija?

Stihija i strategija su dva teško odvojiva i međusobno suprotstavljena pojma, koji kao da su čitavu vječnost predodređeni da se međusobno bore i natječu tko će koga baciti u sjenu, osvojiti mu mjesto i vrijeme i prigrabiti sebi glavnu ulogu u društvenim i povijesnim procesima. Teško bi bilo zamisliti ijedan ozbiljan društveni proces u čijem ishodištu se ne bi nalazili bar minimalni elementi nekakve strategije, a možda je još teže zamisliti da i u okviru najbolje promišljene i organizirane strategije stihija ne bi sebi izborila bar minimalnu ulogu. Ovaj obrazac je apsolutno primjenjiv i na društveni proces ekspanzije osmanske države. Općenito u koncipiranju državne strategije uloga središnje vlasti je nezamjenjiva. Tako je i u osmanskoj državi uloga središnje vlasti u izgradnji njezine moći svakako bila presudna. Međutim u ocjenjivanju te uloge moramo biti donekle oprezniji, i nastojati izbjeći precjenjivanje njezine objektivne uloge u tom procesu, osobito u smislu da su svi njeni potezi od samog početka bili izraz jasno definirane državne misli i političke strategije. Međutim u dužem vremenskom periodu, kroz niz ratnih i političkih događanja, u kojem je stihija nerijetko prisvajala sebi glavnu ulogu, središnja vlast je stekla dragocjeno iskustvo, iz čijih će se elemenata postupno izgraditi čvrsta strategija i ideologija osmanske države.

Poznato je da je širenje osmanske države bilo najprije posljedica osvajačke politike osmanskih vladara i neposrednih interesa njezinog vojno-feudalnog staleža. Da se ta osvajačka politika uvijek provodila u skladu sa tendencijama unutarnjeg društvenog razvoja, kao i sa stanjem općih političkih prilika u neposrednom susjedstvu. Stalno nazočna potreba za dodjeljivanjem zemlje u vidu novih timara za svoju vojničku kastu je prisiljavala državu da stalno poduzima nova osvajanja, i da novoosvojenu zemlju dodjeljuje onima koji su se istakli na bojnopolju. Uspješni osvajački ratovi predstavljali su najučinkovitije sredstvo za zadovoljenje takve državne i društvene potrebe. Oni su imali i znatan pozitivan utjecaj

na gospodarstvo kroz velik priliv ratnih zarobljenika i ratnog plijena, te su u nekim slučajevima poprimali neke oblike pravog "ratnog gospodarenja".¹² Sve ove navedene činitelje osmanske osvajačke strategije ipak možemo svesti pod kategoriju standardnog, uobičajenog, očekivanog, lako uočljivog i prepoznatljivog. Da je osmanska državna strategija napravila veoma velik iskorak u smislu prelaska na dugoročno pomno planirano i osmišljeno strateško djelovanje sa dalekosežnim posljedicama, uočavamo već kod pada Bosne, pa i nešto prije. Mišljenja sam da osmanski prodor u Bosnu i njeno osvojenje u najvećoj mjeri nije bilo posljedica frustriranosti Mehmeda II. nakon njegovog neočekivano teškog poraza pod Beogradom (1456.), koji ga je omeo u ostvarivanju glavnog strateškog cilja Osmanlija, a to je prodor u Podunavlje i južnu Ugarsku, pa se stoga okrenuo postizanju bar nekakvog uspjeha kojim bi ublažio svoju frustraciju, a to je osvojenje Bosne. Ili možda da se osvojenje Bosne metaforički rečeno, odigralo po principu izjednačavanja tlaka, u okviru kojeg je objektivna slabost Bosne predstavljala područje niskog tlaka, te tako sama po sebi privlačila agresivne Osmanlije. Dakako da ne treba sve ove elemente isključiti, i oni su svakako utjecali na fatalni ishod u Bosni. Međutim mišljenja sam da je osmanski prodor u Bosnu bio primarno vojnostrateške naravi, i da se odvijao paralelno i u okviru ostvarenja glavnog osmanskog strateškog cilja - prodora u Podunavlje. Vidljivo je da Osmanlije prodiru istodobno kroz Srbiju prema Dunavu i najvažnijoj utvrdi južne Ugarske,

¹² Prve vijesti o hrvatskim zarobljenicima iz jadranskog zaleđa potječu još iz 1415. god. Generacije zarobljenika su nakon tog vremena završavale na tržnicama roblja diljem Osmanskog Carstva. Ninski biskup Juraj Divnić u pismu papi Aleksandru VI. 1493. god., opisujući provale akindžija kaže: "Zarobljenike vodi u jaram, pljačka, udara na muke, žestoko istrebljuje, tjera ih bosonoge i gole preko brda i kamenja. Bezbožna rulja vuče ih polumrtve ili na konopima ili na konjskim repovima"; GLIGO V., Govori protiv Turaka, Split, 1983., str. 314; JURIN STARČEVIĆ K., Krajiške elite i izvori prihoda: Primjer jadranskog zaleđa u 16. i 17. stoljeću, Prilozi za orijentalnu filologiju 55/2005., Sarajevo, 2006., str. 260-261; Gospodarenje robljem je bio veoma važan izvor prihoda, bilo da su se prodavali na tržnicama ili su se koristili kao robovska radna snaga. Ovo se osobito odnosi na pogranične krajeve, gdje je takva djelatnost uživala veliku potporu lokalnih vojnih zapovjednika. Najveće tržnice roblja u našim krajevima su bile u Sarajevu, Livnu i Gabeli. I država je od toga imala ne male koristi te je ubirala velike prihode. Od ukupne trgovine robljem uzimala je sebi petinu (pencik), a na tržnicama roblja se uzimala tržna taksa za svakog prodanog roba, i to 2 akče od kupca i 2 akče od prodavača, ukupno 4 akče; Kanuni i kanun-name za Bosanski, Hercegovački, Zvornički, Kliški, Crnogorski i Skadarski sandžak, Srajevo, 1957., str. 138. Pencik se ponekad koristio za popravku pograničnih utvrda i gradnju čamaca na skelama; Krajiške elite..., str. 262.

Beogradu, kao i prema Bosni. U isto vrijeme kad su se vodile ogorčene borbe između Osmanlija i križara za Beograd, Osmanlije su se već bile učvrstile u Bosni. Oni su već tada imali u svojim rukama područje Vrhbosne sa najvažnijom utvrdom, Hodidjedom, koju su nešto ranije zauzeli¹³ i tako došli u nadmoćnu vojno-stratešku poziciju u Bosni. Suvremenici su bili svjesni presudne strateške važnosti Hodidjeda, stoga Dubrovčani još 1451. god. savjetuju Ivana Hunjadija da potisne "Turke" iz Hodidjeda.¹⁴ Ta strateška važnost je još više naglašena u pismu Dubrovčana kralju Matijašu Korvinu od 26. travnja 1459., gdje ga izvješćuju o napadu bosanskog kralja Tomaša na "neosvojeni Hodidjed, preko koga su Turci imali otvoren put u Bosnu".¹⁵ Usudim se reći da je sudbina Bosne osmanskim učvršćivanjem u Hodidjedu već bila riješena, toga je bio svjestan i kralj Tomaš, koji je neuspješnim pokušajem oslobađanja Hodidjeda 1459. god., učinio zadnji ozbiljan pokušaj da se fatalna sudbina Bosne izmjeni. U Bosni je u osnovi sve već bilo riješeno, pa se tek iz ove perspektive može razumjeti i shvatiti onako brzi prodor Mehmeda II. u proljeće 1463. kroz Bosnu, unatoč naizgled brojnim mogućnostima za njezinu uspješnu obranu: planinama, planinskim klancima i desetinama tvrdih gradova kako to izvori navode.¹⁶ Radilo se o tome da je Bosna ovim pohodom, u stvari, bila samo dokrajčena. Sve međusobne optužbe na kršćanskoj strani, tvrdnje da je Bosna "šaptom pala" kao i teze o fatalnoj izdaji, samo su djelomično odgovarale povijesnoj istini i bile su samo izraz opće frustriranosti kršćanske strane zbog još jednog neuspjeha u srazu s Osmanlijama, i panično traženje krivca s ciljem da se sa sebe skine odgovornost za neuspjeh.

¹³ ŠABANOVIĆ H., Krajište Isa-bega Ishakovića, Zbirni katastarski popis iz 1455. godine, Sarajevo, 1964., str. 14-18, 60-66.

¹⁴ GELCICH J-THALLOCY L., Diplomatarium Ragusanum, Budapest, 1887., str. 497.

¹⁵ JIREČEK. K., Trgovački putevi i rudnici Srbije i Bosne u srednjem vijeku, Zbornik K. Jirečeka I, Posebno izdanje SAN, Beograd, 1959., str. 295.

¹⁶ Nakon što je prošla opasnost za mletačke posjede u Dalmaciji, u pismu od 25. lipnja 1463. zabrinuti i uplašeni trogirski knez se čudi kako je Bosna tako brzo i neočekivano pala, kad je u njoj preko 300 utvrda, od kojih su neke i neosvojive; ŠUNJIĆ M., Trogirski izvještaji o turskom osvojenju Bosne (1463.), Glasnik arhiva i arhivskih radnika Bosne i Hercegovine XXIX/1989, str. 144.; Ili je broj utvrda bio mnogo manji, odnosno samo 117, koliko ih mletački vojni guverner Skadra navodi u svom pismu od 19. srpnja 1463., tvrdeći da je sultan u 117 bosanskih utvrđenih mjesta ostavio posadu od 20.000 ljudi; THALLOCY L., Povijest Jajca, Zagreb, 1916., str. 26-27; MAKUŠEV V., Istorijski spomenici Južnih Slovena i okolnih naroda, knjiga II, Glasnik SUD XIV, Beograd, 1882., str. 26-27; Ova dva podatka o broju gradova u Bosni se mogu uzeti samo kao približne brojke, a ionako ih je na temelju postojeće izvorne građe veoma teško provjeriti.

Danas je posve jasno da Bosna nije “šaptom pala”,¹⁷ da nije presudio čimbenik izdaje,¹⁸ nego da je konačni brzi slom Bosne ponajviše uslijedio zbog slabog duha otpora. Na slab duh otpora su presudno utjecale dvije stvari: usamljenost Bosne spram nadmoćne osmanske sile, koja je bila posljedica objektivne nemogućnosti Venecije i kralja Matijaša da u presudnom trenutku pruže odsudnu pomoć Bosni s jedne strane, s druge strane osmanska vojno-strateška nadmoć u Bosni i prije završne akcije 1463. god. razorno je djelovala na sve činitelje protuosmanskoga otpora, pojačavajući svijest o nemogućnosti i uzaludnosti otpora. Tko je još mogao u Bosni, u takvim uvjetima u kojima su Osmanlije već držale dominantne pozicije u Bosni, i kad se na nju sručilo možda i 100.000 vojnika na čelu sa sultanom Mehmedom II. usaditi vjeru u krajnji uspjeh i isprovocirati borbu do posljednjeg čovjeka? I sve teške optužbe za nesreću Bosne koje su išle, kako prema Veneciji tako i prema kralju Matijašu, u velikoj mjeri nisu imale opravdanja u stvarnosti. Opća situacija u Bosni 1463. god. je

¹⁷ Budući da je Bosna potpuno okupirana za malo vremena i da je izgubila kralja, suvremenicima se činilo da je “šaptom” pala, da je “sultan pobijedio prije nego što je izvukao mač iz korica” (prius forte quam eduxisset gladium vicit), kako je pisao kralj Matijaš papi Piu II.; RADONIĆ J., Donado da Lezze i njegova “Historija Turchesca”, Godišnjica Nikole Čupića XXXII, Beograd, 1913., str. 323; Ili kako je to u svom pismu od 3. lipnja 1463. opisivao trogirski knez da je pala ne samo bez ijednog topovskog hica, nego bez izvlačenja iz korica ijednoga mača (sine ictu non tamen bombarde ymo sine evaginatione unius ensis); Trogirski izvještaji..., str. 145; Otpora je bilo a to pokazuju iskapanja koja je obavio Pavo Anđelić u Bobovcu. Ona pokazuju da se Bobovac nije predao bez otpora i da je spaljen prilikom osvajanja; ANĐELIĆ P., Bobovac i Kraljeva Sutjeska, Sarajevo, 1973., str. 44-45 i 146-147; I trogirani Nikola Testa, bliski prijatelj posljednje dvojice bosanskih kraljeva, svjedoči o junačkom otporu (viriliter se defenderant); Trogirski izvještaji..., str. 141.

¹⁸ Teza o izdaji kao presudnom činitelju propasti Bosne, pojavila se mnogo kasnije. Nju je konstruirao biskup Nikola Modruški (1427.-1480.), inače papinski legat u Bosni (1461.-1463.). On je ustvrdio da je utvrdu Bobovac predao bez ikakva otpora korumpirani zapovjednik krstjanin (Radaces Manichaeus) vojvoda Radak. Motiv za ovakvu jednu tvrdnju se mogao nalaziti u činjenici da je on naveo kralja da prekine s Turcima i osloni se na Ugarsku i pomoć kršćanske koalicije. Pošto u kritičnom momentu od njegovih obećanja nije bilo ništa, i jer je kralj izgubio glavu i državu, biskup je mogao lako doći na ideju da svoju ulogu i osjećaj krivice za nesretan ishod rata, maskira optužbom da su nedavno, nasilno pokatoličeni patareni počinili izdaju kralja i države; DŽAJA S., Bosanska podijeljenost na konfesije, Jukić br. 16-17, Sarajevo, 1986.-87., str. 75; Budući da nijedan drugi izvor ne potvrđuje biskupove navode, sama njegova tvrdnja mi se čini neuvjerljivom, a pogotovo je kompromitiraju iskapanja na Bobovcu i Testino svjedočanstvo o junačkom otporu. Izdaje u onom fatalnom smislu nije bilo, iako su neke utvrde branitelji spalili i napustili, nakon što su ih obranili od Osmanlija, ali tu se više radilo o slabom duhu otpora, ili slaboj procjeni borbenosti stanovništva, te strahu od ponovnog povratka Osmanlija; Trogirski izvještaji..., str. 141-142.

bila uvelike slična onoj u kojoj se deset godina ranije našao opsjednuti Carigrad. I tada, kao i sada u političkim krugovima moći i odlučivanja i u Budimu i u Veneciji prevladala je objektivna procjena da se napadnutima ne može učinkovito pomoći, pa se slanje pomoći u oružju i ispraznim riječima podrške može shvatiti kao “pranje ruku”. Bosnu, kao ni prije Carigrad nije mogao spasiti čak ni jedan dobro organiziran vojni pohod, ma koliko on bio snažan. Jedini način da se spasi Bosna je bio da se angažiraju sve raspoložive vojne efektivne Venecije i hrvatsko-ugarskog kralja na duži vremenski rok, međutim oni to u tom trenutku, zbog objektivnih ograničavajućih okolnosti, nisu mogli učiniti. S jedne strane glavina vojnih snaga kralja Matijaša je u vrijeme osmanskog nasrtaja na Bosnu bila “vezana” na za njega najvažnijoj bojišnici na Dunavu. U isto vrijeme je na zapadu bio u ratu sa carem Fridrikom i tek je mjesec dana nakon propasti Bosne, uz pomoć Venecije uspio uglaviti primirje i tako osloboditi svoje snage za angažman u Bosni, no tada je sve već bilo kasno. S druge strane, vojna doktrina Venecije uopće nije odgovarala potrebama jednog takvog vojnog angažiranja na kopnu. Prije svega Venecija je bila pomorska velesila sa nerazmjerno malim kopnenim vojnim efektivama¹⁹ i ona nije mogla ni zamisliti bilo kakvu značajniju kopnenu vojnu akciju protiv Osmanlija, pogotovu u dalekim planinama Bosne.

U sklopu globalne osmanske osvajačke strategije u Europi prodor kroz Bosnu je funkcionirao kao neka vrsta “pričuvne” strateške varijante. Tek kad su se Osmanlije uvjerile da je ugarska obrana na Savi i Dunavu zajedno sa Beogradom i odviše čvrsta da bi je u postojećem trenutku mogli na bilo koji način probiti,²⁰ oni težište svoje cjelokupne osvajačke

¹⁹ Venecija je bila prije svega pomorska velesila i njene kopnene snage u odnosu na mornaricu su uvijek bile minorne. Venecija nikad nije bila sposobna voditi ofenzivan rat na kopnu, a ako je i bila uključena u jedan takav rat, onda se je ona u jednom takvom ratu redovito oslanjala na jakog saveznika na kopnu. U ratu protiv Osmanlija u koji će ona stupiti 1463. god. njezin glavni saveznik će biti hrvatsko-ugarski kralj. U Dalmaciji je Venecija držala veoma male kopnene snage. Još koncem 16. st. kad se osmanska vlast protezala do samih zidina dalmatinskih gradova (1591.) Mlečani su u cijeloj Dalmaciji imali 900 pješaka, 300 konjanika i 37 bombardijera. To je bila plaćenička vojska koja ih je koštala godišnja 34.000 dukata. Osobito je mletačka konjica bila slaba, jer u Dalmaciji ima malo vode i još manje sijena za konje; *Commissiones et relationes venetae*, tomus IV, anorum 1572-1590, Collegit et digessit Grga Novak, *Monumenta spectancia historiam Slavorum meridionalium*, Zagreb, 1964, *Relatione di me Giacomo Foscarini nell' eccellentissimo Senato delle cose di me operate et osservate nel governo di proveditore generale in Dalmatia*, str. 29, 37.

²⁰ Osmanlije su ovom prilikom veoma dobro procijenili snagu ugarske obrane na Savi i Dunavu. Beograd kao ključna utvrda južne Ugarske, je odolijevao nasrtajima Osmanlija sve do 1521. god.

strategije prebacuju na planinsko područje Bosne. Ovdje se nameće jedno zanimljivo pitanje: u kojoj mjeri je jedna ovakva strategija bila opravdana, imajući pred očima svu negostoljubivost planinskog prostora. Unatoč svemu Osmanlije su na ovom prostoru uočile niz prednosti koje će na koncu veoma uspješno iskoristiti. Prije svega ovaj prostor je bio točka koja je bila najslabije branjena, zbog, kako sam to već ranije naveo, objektivne nemogućnosti kršćanskih sila da se u kritičnom razdoblju ozbiljnije vojno angažiraju na njemu. Iako je na ovom području bilo relativno mnogo utvrda, uglavnom se tu radilo o manjim utverdama, koje su teško na dulje vremensko razdoblje mogle odolijevati Osmanlijama. Tu nije bilo niti jednog velikog utvrđenog grada koji bi mogao postati stožer oko kojeg bi se mogla formirati strateška obrana šireg područja. Prostor nije obilovao velikim prirodnim preprekama, npr. velikim rijekama, koje bi Osmanlijama predstavljale teško premostive zapreke. Osmanske osvajačke rute su išle uglavnom preko izvorišta i gornjeg toka postojećih rijeka, gdje one nisu mogle predstavljati nikakvu ozbiljniju prepreku. Na koncu izvanredna pogodnost za Osmanlije je bila činjenica da je ovaj planinski prostor u najvećoj mjeri bio naseljen vlaško-stočarskim stanovništvom. Osmanlije su veoma vještom političkom strategijom uspijevale u velikoj mjeri pridobiti ovaj društveni sloj na svoju stranu, na način da nisu dirali u njihov tradicionalni način života i uklapajući ih u osmanski feudalni sustav kroz njegove najfleksibilnije forme.²¹ Ključ pridobivanja ove vlaške populacije na svoju stranu dijelom je bio i u tome što je Osmanlijama prilično uspijevalo uvući veliki dio vlašskog starješinstva u timarsko-spahijski sustav, dajući im posjede koje u prijeosmansko vrijeme uglavnom nisu uživali. Da bi ih dodatno što čvršće vezali uz sebe Osmanlije su im udjeljivali mezre, pusta sela, ispaše, šume i druge gospodarske pogodnosti, tako da je ovaj vlaški starješinski sloj postupno postao jedan od važnih činitelja osmanskog feudalnog staleža. Tako vlasni postaju jedan od presudnih činitelja osmanske ekspanzije, funkcionirajući kao najznačajniji kolonizacijski element i obavljajući brojne poluvojne i vojne službe za osmansku vlast (martolosi, muselemi, vojnuci, derbendžije...).

Krajnji ciljevi osmanske osvajačke strategije u Bosni su bili višestruki. Na prvom mjestu trebalo je, ako im to već nije pošlo za rukom prodorom preko Save i Dunava u južnu Ugarsku, na neki način ozbiljno destabilizirati

²¹ Porezni prohodni od vlahi su uglavnom pripadali carskom hasu. Njihovo glavno poresko opterećenje je bila "filurija", tj. obveza plaćanja jednog zlatnog dukata po kući, uz još neka neznatna naturalna davanja; Kanuni i..., str. 12-14; S druge strane, bili su oslobođeni većine drugih teških poreza kao što su desetina, harač i sl.

obrambenu crtu kršćanske strane, što im je očito pošlo za rukom. Nadalje je Osmanlijama planinski prostor Bosne trebao poslužiti za dva primarna cilja: pokušati zaobilaznim pravcem preko Save prodrijeti u Panoniju, kao i nastaviti daljnje prodiranje prema zapadu kroz sustav dinarskih planina i kraških polja, s ciljem da se napravi jedan klin sve do ruba sjevernojadranskog prostora, kojim bi se nastojalo potpuno teritorijalno razdvojiti dva ključna protivnika Veneciju i hrvatsko-ugarskog kralja. Međutim, ove osmanske strateške ciljeve će kralj Matijaš preduhitriti energičnom vojnom akcijom stvaranjem dviju banovina Jajačke i Srebrničke (1464.), koje će u narednih nekoliko desetljeća ostati nepremostive prepreke za Osmanlije.²² S druge strane, osvojeni planinski prostor Bosne zajedno sa planinskim područjem Crne Gore i Albanije, je imao jedan veoma važan i zanimljiv strateški zadatak. On je predstavljao pravi vojno-strateški bedem usmjeren protiv osmanskih najopasnijih protivnika pape i Venecije. On je funkcionirao kao osiguranje lijevog boka glavne osmanske bojišnice u Podunavlju, a isto tako je imao funkciju preventivno djelovati i spriječiti možebitnu invaziju i prodor kršćanskih snaga od jadranske obale prema unutrašnjosti Balkana. U kojoj mjeri je taj planinski prostor bio strateški važan za Osmanlije govori i činjenica da su oni jedino na području Bosne i Albanije dopustili masovnu islamizaciju, koju Osmanlije u drugim dijelovima Carstva u kojima su u većini živjeli nemuslimani općenito nisu dopuštali, jer je takva društvena pojava u načelu bila protivna temeljnim postulatima na kojima je bila utemeljena osmanska država, to jest održanju prevlasti povlaštenog muslimanskog sloja nad pokorenim kršćanskim masama, i izravno bi ugrožavala vodeću ulogu osmanske muslimanske feudalne elite u njoj.

Strategija osvajačke države

Strategija osmanskog prodora prema Jadranu sadržajno je bila jako razvijena i veoma dobro osmišljena. Unutar sebe je uključivala mnogostruke aspekte i elemente, raznovrsnu taktiku i višestruke stratejske ciljeve, uglavnom vojno-političke, vojno-strateške i gospodarske naravi, koji su bili prilično dobro usklađeni i međusobno isprepleteni. Ova isprepletenost i međusobna uvjetovanost strateških ciljeva nas onemogućuje u nastojanju da razlučimo koji je od njih u okviru osmanske strategije bio dominantan.

²² Matijašev protuosmanski vojnoobrambeni sustav će biti dovršen stvaranjem Senjske kapetanije 1469. god.

Pored toga moramo razlučiti opće strateške tendencije koje su generirale osmanske osvajačke pohode, podjednako u svim dijelovima Carstva, od onih specifičnih koje su bile imanentne samo ovom zemljopisnom području.

I u ovom slučaju, kad se radilo o strategiji osmanskog prodora na područje zapadno od Neretve, na prvom mjestu tu je sveprisutna opća strateška tendencija i orijentacija osmanske države na poduzimanje stalnih osvajačkih poduhvata. U svakom slučaju njezina uloga je i na ovom području bila nezaobilazna, jer su osmanska vlast i osmanska država od samoga ishodišta pa sve do kraja imali osvajački karakter, a njezin feudalni sustav bio je samo specifičan oblik vojno-osvajačkog feudalizma.²³ Stalni osvajački ratovi su, kroz novoosvojene teritorije, stalni priliv ratnog plijena i mnoštva ratnih zarobljenika, bili najbrži i najučinkovitiji način da se zadovolje stalno rastuće potrebe države za dodjeljivanjem novih timara svom feudalnom staležu, kojeg je broj stalno bio u porastu, kao i da se poveća sveukupno bogatstvo i moć vladajuće muslimanske feudalne elite i države. Međutim, stalna potreba za ratovima je imala i svoj dublji smisao u okviru ukupnog društveno-političkog i gospodarskog organiziranja i funkcioniranja osmanske države, gdje se rat javlja kao veoma učinkovito sredstvo protiv gomilanja viškova proizvodnje. Naime, stalni ratovi su izažimali i akumulirali ogroman dio viškova proizvodnje, koji su samom zakonitošću rata dolazili pod kontrolu države, a država je upotrebom tih viškova sprečavala njihovu koncentraciju u onom obliku koji bi mogao ugroziti postojeće društveno uređenje, koje je počivalo na apsolutnoj prevazi ustanove mirijske zemlje (erazi-i-miri) i njoj odgovarajućeg timarsko-spahijskog feudalnog sustava. Paradoksalno je da su ti stalni ratovi, iako su svojim pobjedama doprinosili stalnom jačanju osmanskog feudalnog staleža, u krajnjoj liniji sveukupno slabili državu i dovodili do pasivne bilance. Uglavnom je to bilo stoga što su ukupni troškovi tih ratova, koje je podnosio proizvođački seljački stalež, u bitnoj mjeri bili veći od vrijednosti opljačkanog bogatstva. Upravo u vrijeme velikih osvajanja novih teritorija u vrijeme Mehmeda II., kada su Osmanlije širile svoju vlast i na područje zapadno od Neretve, pojavljuje se vijest (1471.) u kojoj se predviđa da će stalni ratovi dovesti do općeg nezadovoljstva u vojsci i pojava dezertiranja, kao i do općeg slabljenja Carstva i iscrpljivanja državne blagajne.²⁴

²³ Temeljni cilj tog osvajačkog feudalizma u okviru posjedovnih odnosa, koji su bili osnova za vojnu i političku dominaciju, je bilo nastojanje da se najveći dio feudalne rente prisvoji i osigura za vladajuću muslimansku feudalnu elitu.

²⁴ JORGA N., Notes et extraits pour servir a l'histoire des croisades au XVe siecle, serie 4, str. 309., Bucarest, 1915.

Strategija protiv strategije

Na prostoru od Save do mora, pored svih drugih važnih i manje važnih političkih činitelja, dominantno su se sukobljavale dvije državne strategije: hrvatsko-ugarskog kralja i osmanske države. One su bile u toj mjeri nepomirljive i toliko su se isključivale, da je ostvarenje jedne istovremeno značilo i potpuno uništenje druge, što se u konačnici i dogodilo. Matijaševa strategija na ovom području je bila u osnovi veoma jednostavna i jasna: stabilizirati obranu i spriječiti daljnje osmanske prodore prema zapadu, održati stratešku poveznicu sa svojim nominalno najjužnijim posjedom - Dubrovačkom Republikom,²⁵ te stvoriti strateške uvjete kojima bi se osmanski posjedi zapadno od Drine, jednom sveobuhvatnom vojnom akcijom sa sjevera, zapada i juga u potpunosti neutralizirali, i tako omogućiti potiskivanje Osmanlija na područje istočno od rijeke Drine. Međutim, ukupna Korvinova strategija na ovom prostoru doživjet će samo djelomičan uspjeh. Razlog tome su ponajviše nepovoljne razvojne društvene tendencije u vlastitom kraljevstvu,²⁶ koje će nepovratno suziti osnove Korvinove ukupne protuosmanske strategije, kao i neočekivan i težak poraz njegove vojske pod Zvornikom 1464. god.²⁷ Neočekivan poraz pod Zvornikom,

²⁵ Iako je Dubrovnik službeno priznavao vlast hrvatsko-ugarskog kralja, ona je više bila simbolična nego stvarna, i odražavala se i u simboličnoj nazočnosti u grbu i zastavi, što svjedoči o tome u kojoj mjeri je njihova samostalnost prema kralju bila toliko očita da su sebi mogli priuštiti i to da ugarski grb preuzmu kao grb svoje autonomne države; DIVERSIS DE F., *Opis Dubrovnika*, Dubrovnik, 1983., III, II, str. 24; Autonoman položaj Dubrovnika se potvrđivao i kroz diplomatsku prepisku dubrovačke vlastele sa svojim kraljevima, u okviru koje se nikad nisu nazivali podanicima ili dijelom hrvatsko-ugarske države, a radije su isticali svoje podaništvo kruni sv. Stjepana; MATKOVIĆ P., *Spomenici za dubrovačku povijest u vrijeme ugarsko-hrvatske zaštite*, *Starine JAZU* 1, 1869., str. 194; FORETIĆ V., *Povijest Dubrovnika I*, Zagreb, 1980., str. 167.

²⁶ Matijaš je bio posve svjestan da je kao preduvjet uspješnog otpora Osmanlijama bilo potrebno izvršiti koncentraciju sve moći u državi u rukama vladara, međutim njegov centralistički kurs se našao u potpunoj opreci sa unutrašnjim razvojnim tendencijama društva, koje su se najjače očitovale u radikalnom suprotstavljanju vlastele i staleža svakom pokušaju centralizacije; KLAJČ V., *Povjest Hrvata od najstarijih vremena do svršetka XIX stoljeća*, svezak II, dio III, Zagreb, 1904., str. 70; KAMPUŠ I., *Das öffentliche Finanzsystem in Kroatien vom 12. bis zum Ende des 16. Jahrhunderts*, *Burgenländische Heimatblätter*, 45, br. 3, str. 109. Osobito su se staleži odupirali svakom pokušaju kralja da provede poreznu reformu, te su po svaku cijenu nastojali spriječiti njegovo samovoljno raspisivanje protuosmanske dike (1467.) bez potvrde sabora i staleža, iako je većina njih ipak bila svjesna da čitav koncept obrane od Osmanlija teško trpi zbog stalne oskudice novca.

²⁷ *Povjest Hrvata II/III*, str. 55-56; ČOROVIĆ V., *Historija Bosne*, Posebna izdanja SKA, knjiga CXXIX, Društveni i historijski spisi, knjiga 53, Beograd, 1940., str. 572-573.

koji je u sebi nosio i propast ideje o stvaranju smrtonosnog obruča oko osmanskog područja u Bosni, u potpunosti će izmijeniti osnove Korvinove strategije na prostoru od Save do Jadrana. Ona je definitivno izgubila svoj ofenzivni i u potpunosti poprimila defanzivni karakter. Matijaš je bio primoran vratiti se obrambenoj strategiji, koju je dijelom baštiniio od tradicije Žigmundovih tabora, ali ju je bitno dogradio i razvio kroz učinkovit obrambeni sustav banovina (Mačvanska, Srebrnička i Jajačka), koji se protezao od Save do Jadrana, i koji je konačno zaokružen stvaranjem Senjske kapetanije 1469. god.

Ta promjena u Matijaševoj strategiji se najviše osjetila na području Huma, istočno od Neretve pa sve do gornjeg Podrinja, gdje je Matijaš bio primoran napraviti značajan strategijski uzmak, i odustati od namisli da svoju stratešku obrambenu crtu na ovom području pomjeri na tvrde gradove u Podrinju,²⁸ čime je za njega cijeli prostor istočno od Neretve izgubio na strateškoj važnosti, a time bio i bitno obrambeno oslabljen. Zasigurno je da ovaj Matijašev strateški uzmak nije bio posljedica njegova strateškog kalkuliranja, nego sam mišljenja da je on imao veoma ozbiljne namjere u svezi posjedanja tvrdih gradova uz Drinu. Međutim, u takvoj nakani su ga Osmanlije preduhitrili energičnom vojnom akcijom, u okviru koje su do jeseni 1465. na nekim mjestima na jugu doprli čak do dubrovačke granice, dok su se na zapadu veoma približili Neretvi.²⁹ Da su ti gradovi

²⁸ Postoje različite vijesti u ovom vremenu koje upućuju da su između Matijaša i hercega postojali intenzivni kontakti, razgovori pa i pregovori. Vjerojatno se najviše razgovaralo o pomoći hercegu koju je Matijaš stalno odlagao. Prema jednoj vijesti sredinom 1465. god. Matijaš je bio uvjeren da može skupiti 100.000 ljudi s kojima bi pošao u hercegovu zemlju; NAGY I.-NYÁRI A., *Magyar diplomaciai emlékek Matyas kiraly korabol, I*, Budapest, 1875., str. 351; Drugi izvori navode da je herceg nudio Matiji Novi i sve ostale utvrde, i uz to još 40.000 dukata u zamjenu za Zagreb i još neke zemlje u Ugarskoj. Pri tom su napravili plan da Matijaš dođe u Dubrovnik i tom prigodom usput zauzme Novi da se ne bi pojačale sumnje Venecije; ISTO, str. 364, 370, 372, 374, 375; Da se veoma ozbiljno radilo na tome da Matijaš preuzme tvrde gradove uz Drinu potvrđuju i uvijek dobro obaviješteni Dubrovčani. Njihov kancelar je u drugoj polovici travnja 1465. javio milanskom hercegu da će ovih dana po sporazumu herceg predati Matijašu svoje zemlje i gradove u Drini na turskoj granici: Soko, Todevac, Samobor i Mileševski. U zamjenu bi herceg dobio posjede u Ugarskoj. Istovremeno je trebalo da Matijaš dođe u Beograd da bi onemogućio turski upad većim snagama u Bosnu. Gradove uz Drinu je trebalo da preuzmu Imre Zapolja i Ivan Vitovec sa 15.000 vojnika; THALLOCY L.-HORVATH S., *Jajca tortenete 1450-1527*, Budapest, 1915., str. 42-43; ĆIRKOVIĆ S., *Herceg Stefan Vukčić Kosača i njegovo doba*, Naučno delo, Beograd, 1964, str. 263.

²⁹ Do rujna 1465. u osmanskim rukama su bili Ljubomir, Popovo, Žurovići, Bijela, Uskoplje, Zupci, Vrsinje i Gacko; ĆIRKOVIĆ, 1964., str. 263; DINIĆ M., *Zemlje hercega sv. Save*, Glas CLXXXII, 91 (7), Beograd, 1940., str. 99-100.

uz Drinu uz Matijaševu pomoć mogli predstavljati za Osmanlije možda i nepremostivu prepreku govori i činjenica da su se neki od njih, i nakon što su Osmanlije osvojili glavninu područja istočno od Neretve, još veoma dugo odupirali njihovoj opsadi.³⁰

U novonastaloj situaciji prostor zapadno od rijeke Neretve za Matijaša postaje strateški iznimno značajan iz više razloga. Za takvo vrednovanje ovog prostora postojalo je više valjanih razloga. Kontrola tog prostora u perspektivi je otvarala mogućnost organizacije obrambenog sustava na krajnjem jugu države, na rijeci Neretvi kao veoma značajnoj prirodnoj prepreci, kao i naslanjanje i povezivanje tog obrambenog sustava na sjeveru sa Jajačkom banovinom. Isto tako preko tog prostora se otvarala mogućnost uspostave i održanja izravne teritorijalne povezanosti sa Dubrovnikom, potencijalno veoma važnim partnerom u protuosmanskoj koncepciji obrane. S druge strane, učvršćivanje na tom prostoru donosilo je kontrolu nad značajnim dijelom jadranske obale, od Omiša pa sve do dubrovačkog teritorija, što je donosilo ojačanje strateškog položaja hrvatsko-ugarskog kralja na Jadranu uopće, a osobito spram Venecije, i donekle je moglo opravdati činjenicu da je nakon gubitka dalmatinskih gradova a s njima i najvećeg dijela obale, još uvijek u svojoj tituli zadržao naslov kralja Dalmacije.³¹ Od kolike je strateške važnosti za Matijaša bio prostor zapadno od Neretve govori i činjenica da je Matijaš u cilju očuvanja svoje strateške prevlasti na istom, bio spreman riskirati savezništvo sa svojim najvažnijim saveznikom u protuosmanskoj strategiji, Venecijom, odlučujući se 1465. god. na energičnu vojnu akciju protiv istih u Drijevimama i Krajini.³²

³⁰ Na krajnjem istoku hercegove zemlje, na sastavu Pive i Tare nalazio se dobro utvrđeni grad Sokol, koji je potpuno odsječen odolijevao napadima Osmanlija, i koji ni 12. siječnja 1466. nije bio u njihovim rukama. Ne zna se točno kad su ga Osmanlije zauzele, ali je poznato da je utvrdu predao knez Radoje Rupčić i za to dobio timar. ALIČIĆ A., Popimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina, Sarajevo, 1985., str. 239, 361 i 399; ALIČIĆ A., Sumarni popis sandžaka Bosna iz 1468./69., Mostar, 2008., str. 114. I Samobor na Drini je još u prosincu 1466. god. pružao otpor Osmanlijama: "Mathias Domissich de Drina de loco dicto Samobor, homo iurisdictionis herceg Vlatchi"; *Diversa cancellariae LXXIII*, 106, 4. 12. 1466.; ATANASOVSKI V., *Pad Hercegovine*, Beograd, 1979., str. 115.

³¹ Nakon što je Venecija nanijela Žigmundu potpuni poraz, zauzevši sve dalmatinske gradove, 1433. god. nije sklopljen mir nego samo primirje, ali je Žigmund i dalje nastavio nositi naslov "kralja Dalmacije"; RAUKAR T. - PETRICIOLI I. - ŠVELEC F. - PERIŠIĆ Š., *Prošlost Zadra III, Zadar pod mletačkom upravom 1409-1797*, Zadar, 1987., str. 34-36.

³² *Magyar diplomaciai... II*, str. 49; *Pad...*

Imajući sve ovo navedeno pred očima, dade se zaključiti da je Matijaševa obrambena strategija na prostoru od Save do Jadrana stavila Osmanlije pred prilično teške zadaće. Jedan od najvažnijih činitelja koji je u velikoj mjeri generirao osmanski prodor prema Jadranu, je bila veoma važna potreba da se osvojeni dio Bosne u što kraćem vremenu u strateškom smislu stabilizira. Pod tim se podrazumijevala potreba da se osvojeni teritorij u Bosni, koji je nakon velike ofenzive kralja Matijaša i hercega i njegovih sinova tijekom 1463./1464. god. ostao teritorijalno veoma skučen,³³ u što većoj mjeri proširi, te da dobije dovoljno veliku stratešku dubinu. Tu svoju potrebu Osmanlije će dijelom zadovoljiti okupacijom najvećeg dijela hercegove zemlje istočno od Neretve tijekom velike vojne akcije koja je započeta 1465. god. Stoga se ne možemo oteti dojmu da su herceg i njegovi sinovi, kao i njihove zemlje istočno od Neretve, u velikoj mjeri bili kolateralne žrtve, kako potrebe Osmanlija za stalnim teritorijalnim širenjem, tako i Matijaševa stratejskog uzmaka na rijeku Neretvu.

Drugi važan činitelj je bio potreba da se destabilizira i probije Korvinov obrambeni sustav jer je on, onemogućavajući daljnje prodore Osmanlija prema sjeveru i zapadu, samim tim onemogućavao ostvarenje temeljne strateške zadaće Bosne, da funkcionira kao strateška potpora kako planiranom osmanskom prodoru u Podunavlje, tako i daljnjem prodiranju kroz Hrvatsku prema Zapadu sa zadaćom da se u konačnici izvrši fizičko razdvajanje ključnih osmanskih protivnika: Venecije i hrvatsko-ugarskog kralja. Stoga se prodor na područje zapadno od Neretve prema Cetini Osmanlijama nametao kao velika strateška potreba, kojom se željelo postići više strateških ciljeva. Ponajprije da se probije Korvinov sustav obrane, pa makar to i ne bilo na optimalnom mjestu, da se sa tog područja preko Cetine nastavi sa daljnjim prodiranjem prema zapadu u dalmatinsko zaleđe, kao i da se osigura glavni strateški komunikacijski pravac za Bosnu, koji je vodio dolinom Neretve, jer je Bosna kao zemljopisna cjelina uvijek gravitirala prema Jadranu i Sredozemlju koje je predstavljalo glavnu arteriju njezinog gospodarskog prostora. Kad je riječ o strateškoj ulozi područja zapadno od Neretve, ona je veoma slična strateškoj ulozi

³³ Matijašu je pošlo za rukom da oslobodi područje zapadne Bosne sa gradom Jajcem, kao i cijeli prostor sjeveroistočne Bosne sa gradom Srebrenikom. S druge strane, hercegovini sinovi su u velikoj ofenzivi, ne samo oslobodili svoje zemlje, nego su zakoračili s juga i na područje Bosne. Hercegov sin Vlatko je u oblasti Kovačevića u Bosni osvojio tri grada, a jedan od njih je bio blizu Srebrenice; LUBIĆ Š., Listine o odnošajih između južnoga Slavenstva i Mletačke Republike, Zagreb, 1868-1891, X, str. 286.

Bosne, te se mogu povući brojne analogije. Najvažnija je od njih da se i jedan i drugi prostor u ukupnoj osmanskoj strategiji javljaju kao strateške alternative, pomoćni pravci i neke vrste strateške “odskočne daske” u funkciji ostvarivanja fundamentalnih strateških ciljeva.

Međutim, prostor zapadno od Neretve je u okviru ukupne osmanske strategije imao svoje značajno strateško mjesto, naročito kad je riječ o osmanskom prodiranju prema Jadranu. U okviru te strategije prodor prema Jadranu je bio u funkciji postizanja više važnih strateških ciljeva. Ponajviše je bio usmjeren na razbijanje snaga kršćanske koalicije na širem području Sredozemlja. Pored toga što je prodor na Jadran bio u funkciji osiguranja lijevog boka velike osmanske armije koja je nastojala prokčiti sebi put u Podunavlje, on je bio u funkciji neutraliziranja svake moguće značajnije vojne akcije snaga kršćanske koalicije sa jadranske obale prema unutrašnjosti, prema osmanskoj Bosni. Osobito je ovaj prostor dobio na značaju sa razvojem vojno-pomorske strategije sultana Mehmeda II. i njegovih nastojanja da definitivno dokrajči latinsku pomorsku prevlast na sredozemlju. Njegovo nastojanje je najviše bilo usmjereno protiv Venecije, a osim ugrožavanja mletačkih posjeda i strateških pozicija na Jadranu, ono je imalo i dalekosežnije ciljeve. Krajnji cilj je bio da se Jadranskim morem, na koje su se u velikoj mjeri teritorijalno naslanjali osmanski posjedi u Europi, u potpunosti ovlada, kao iznimno važnim područjem veza i prometa. Ono se u perspektivi trebalo pretvoriti u zonu zabranjenu za strane brodove, sa dobro zaštićenom i veoma razvijenom priobalnom plovidbom, kojom bi se odvijala glavna prometa, kao što je to bilo u Crnom³⁴ i velikim dijelom u Egejskom moru. Mehmed II. je imao ozbiljne namjere i ulagao je znatna sredstva u izgradnju flote i teškog topništva, držeći se činjenice da ako su vam brodovi snažni trgovina na moru je vaša, a ako ste na tom području slabi nikakva utvrda na čvrstom tlu vam neće moći pomoći.³⁵ Ambicije su bile u silnom usponu, pa su se još prije propasti Bosne mogli čuti povici: “Na Rim! Na Apuliju!”³⁶ Mehmedova

³⁴ Crno more, koje je bilo neophodno za opskrbu Istambula i za opremanje osmanskog brodogradnja, sve do konca XVIII. st. je ostalo strogo nadziran osmanski posjed. U jednom izvješću engleskoj vladi u ožujku 1765. Henri Grenville je napisao: “Plovidbu po crnom moru Turci ne dijele ni s jednim narodom, ma tko to bio, i svi su stranci iz te plovidbe isključeni... Crno more je doslovce more koje hrani Carigrad...”; EHRENKREUTZ S., *Observations sur l'etat actuel de l'Empire ottoman*, 1965., str. 49-50.

³⁵ Tako je pisao Francesco Almeida kralju u Lisabon; CIPOLLA M. C., *Velieri e Cannoni d'Europa sui mari del mondo*, 1969, str. 116-117.

³⁶ MAKUŠEV, II, str. 88-91.

vojno-pomorska strategija je svoju kulminaciju doživjela 1480. god., kada su se osmanske snage iskrcale na talijansko kopno i zauzele grad Otranto koji je pripadao Napuljskoj kraljevini.³⁷

Gospodarski aspekt strategije

Strategija osmanskog prodora prema Jadranu imala je i svoj gospodarski aspekt, to jest, bila je u funkciji gospodarskog stabiliziranja Bosne i velikog dijela osvojenog područja istočnojadranskoga zaleđa, koji su bili toliko opustošeni da im je bilo potrebno što žurnije uključivanje i povezivanje sa područjima intenzivnog gospodarenja na Mediteranu, kao i stvaranja nove gospodarske strategije spram centara gospodarske moći na Zapadu, ponajviše spram Venecije, kojoj je temelj snage i nadmoći u odnosu na osmansku državu počivao u apsolutnoj prevlasti njezina kapitala i trgovačkih interesa na cijelom području istočnog sredozemlja, što joj je omogućavalo potpuno podvrgavanje cijelog tog područja svojim gospodarskim interesima. Ta prevlast zapadnog trgovačkog kapitala učvršćena je ishodom križarskih ratova, u kojima je likvidirana i potisnuta vodeća uloga Bizanta kao glavne trgovačke sile i kao glavnog posrednika između istočnog sredozemlja i Europe. Tu ulogu će od 13. st. u potpunosti preuzeti Venecija i Genova, koje će stoljećima uspješno održavati tu prevlast, na način da su veoma uspješno sputavali razvoj svih onih činitelja, čije su razvojne tendencije vodile stvaranju uvjeta koji bi tu prevlast doveli u pitanje. Stoga nas i ne čudi činjenica da je nagli uspon osmanske države odmah izazvao združenu i žestoku neprijateljsku reakciju zapadnih pomorsko-trgovačkih sila.

Teritorijalnim širenjem Carstva sve do Save i Dunava, narastanjem njegove pomorske moći na sredozemlju, te stvaranjem ogromnog i dobro zaštićenog gospodarskog i carinskog područja, nametala se potreba za potpunom likvidacijom razornog utjecaja stranog kapitala i strukturiranjem gospodarskih odnosa sa Zapadom na novoj osnovi. Takvu politiku potpomaže i štiti moćni trgovački stalež, u okviru kojeg vodeću ulogu imaju Grci, Židovi i Armenci, koji se svim silama opiru prodiranju zapadnjaka, nastojeći ishoditi od države da se njihovo poslovanje stavi pod kontrolu. Obrise takvih osmanskih gospodarskih strateških tendencija primjećujemo i tijekom osmanskog prodiranja prema Jadranu. Glavnina osmanskih vojnih napora

³⁷ Osmanske snage su se iskrcale na talijansko kopno 27. srpnja 1480., a već 11. kolovoza su zauzele Otranto; BABINGER F., *Maometto di Conquistatore e il suo tempo*, Torino, 1954., str. 575-576.

bila je usmjerena na ovladavanje Neretvom kao glavnim komunikacijskim i gospodarskim koridorom koji je vodio od Jadrana prema unutrašnjosti Carstva. Takve tendencije su primjetne i u upornim nastojanjima Osmanlija da zauzmu i unište Drijeva, glavno gospodarsko središte šireg područja Huma, u koje su se slijevali svi tržni viškovi. Uništenje Drijeva je bila znakovita poruka Dubrovčanima da je s njihovom gospodarski nadmoćnom pozicijom prema osmanskoj državi, koju su godinama održavali kontrolom posredničke trgovine sa zaleđem preko Drijeva, zauvijek gotovo.³⁸

Usprkos svemu osmanska država i kad je bila na pragu postizanja svoje vojne prevlasti na sredozemlju, pa i kasnije, nikad nije mogla da tu prevlast ostvari i kao ekonomsku prevlast, to jest da zauzme vodeću ulogu ekonomskog posrednika između istoka i zapada. Ta vodeća posrednička uloga u trgovini između istoka i zapada zapravo i nije mogla pripasti osmanskoj državi, zbog činjenice da se veća produktivnost rada na zapadu morala odražavati i u nadmoćnosti nad domaćom proizvodnjom u osmanskoj državi, a po logici stvari posrednička uloga između nejednako razvijenih oblasti uvijek pripada razvijenijoj. Stoga i u novim okolnostima Osmanlije nisu mogli spriječiti prodor zapadnog kapitala, umjesto Venecije i Genove pojavit će se drugi, ali je dopuštala njegov ulazak sad u uvjetima jake i srede vlasti i veoma snažne kontrole nad tim kapitalom. Cilj je bio da, unutar ogromnog osmanskog tržišta, zapadni trgovac nema odriježene ruke, nastojalo im se dopustiti da djeluju samo preko posrednika, bilo grčkih, židovskih ili armenskih, "koje valja držati na oku".³⁹ U okviru ovakve osmanske gospodarske strategije, osmanski prodor i učvršćivanje na jadranskoj obali zasigurno su imali značajno mjesto.

Strategija borbe za ljude

Strategija osmanskog prodiranja na desnu obalu Neretve, pored sveprisutnih i uobičajenih činitelja kao što su ratna razaranja i pustošenja, nosila je u sebi i brojne posebnosti. Prije svega se to odnosi na veoma razvijenu i prilično uspješnu osmansku promidžbu među kršćanskim

³⁸ Mnogo prije osvojenja Bosne, u ožujku 1448. su Osmanlije spalile Drijeva; Tošić Đ., Trg Drijeva u srednjem vijeku, Sarajevo, 1987., str. 152.; I tijekom osmanskog prodora u hercegovu zemlju, u veljači 1463., stanovništvo Drijeva se povuklo u Ston i Pelješac; Consilium Rogatorum XVII, fol. 189, 5. 3. 1463.; Tijekom 1471. god. Osmanlije su po prvi put zauzele Drijeva; Trg Drijeva..., str. 177.

³⁹ BRAUDEL F., Vrijeme svijeta, Materijalna civilizacija, ekonomija i kapitalizam od XV do XVIII stoljeća, Zagreb, 1992., str. 560.

stanovništvom, u okviru koje se uspoređo sa stalnim vojnim djelovanjima vodio pravi “rat za ljude”, čija uspješnost je umnogome doprinijela ukupnoj uspješnosti osmanske strategije na cijelom ovom prostoru. Pri tom želim naglasiti da promidžba nije nekakav nov osmanski specifikum, nego je ona stara koliko i civilizirani svijet, i veoma rano je počela nuditi svoje usluge. Isto tako želim naglasiti da osmanska promidžba nije specifikum samo ove faze širenja osmanske države, nego je ona postojala od ranije.⁴⁰ U koncipiranju svoje promidžbe Osmanlije su polazile od logične činjenice da ne postoji društvo koje nije konstantno podijeljeno između snaga koje ga održavaju, i svjesnih ili nesvjesnih prevratničkih snaga, koje mu se suprotstavljaju i koje ga nastoje rušiti.⁴¹ Upravo na ove prevratničke snage su Osmanlije i najviše računali. Ovdje se nameće pitanje: zbog čega su se Osmanlije na ovom prostoru, pored toga što su nastojali da ugrabe zemlju, tako grčevito borili za ljude? Prije svega to je bio veoma učinkovit način da se oslabi protivnika i da se potkopa njegov ukupni društveni sustav. Naime, Osmanlije su veoma rano uočili da se ključni činitelj snage feudalnog sustava ovih prostora nalazio u čvrstoj sprezi seljačke radne snage i zemlje. Koliko je god bilo važno osvojiti zemlju, još je bilo važnije prigrabiti ljude. U zapadnom srednjevjekovnom feudalnom sustavu ljudi su bili najveća vrijednost. Tako je još 1578. god. Jean Boden

⁴⁰ Po jednoj vijesti iz prosinca 1456. sultan Mehmed II., nakon što je osvojio Srbiju, da bi privukao stanovništvo na svoju stranu, dijelio mu je novac i opraštao prijestupe, čak i za smrt Turaka; MAKUŠEV, II., str. 89.

⁴¹ Sjetimo se samo pisma dominikanca Nikole Barbucija papinskom legatu iz 1459. god., u kojem kaže da se kralj Tomaš ne može sam nositi s Turcima “zbog maniheja koji bi više voljeli Turke nego kršćane, a umalo da nije veći dio stanovnika manihejski...”; THALLOCY L., Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens in Mittelalter, Munchen-Leipzig, 1914., str. 415-416; U jednom izvješću se navodi da su Grci ozlojeđeni na zapadne katoličke osvajače, pretpostavljali njima Osmanlije; FILIPOVIĆ N., Osmanski feudalizam u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 2007., str. 139; Konavoski knez je 1483. god. uhitio vlastelina Nikolu Palmotića zbog razgovora s Turcima iz Novog. Po odluci Vijeća umoljenih u Dubrovniku mu je u najvećoj tajnosti odsječena glava. Malo prije toga iza Lokruma je zadavljen jedan vodnik sa dva najamnika, zbog veza sa vojvodom Rudina, Alijom; Božić I., Dubrovnik i Turska u XIV i XV veku, SANU, Posebna izdanja knjiga CC, Istorijski institut, knjiga 3, Beograd, 1952., str. 217; Kad je sultan Mehmed II. pripremao napad na južnu Italiju, u lipnju 1480. je u mjestima Trani i Monopoli otkrivena grupa zavjerenika, pristaša Osmanlija, čak i među plemstvom; THALLOCY L., Frammenti relativi alla storia dei paesi situati all, Adria, Archeografo triestino VII-I, 1913, str. 54. Na žalost, na temelju postojećih izvora i dosadašnjih povijesnih istraživanja se ne može precizno zaključiti u kojoj mjeri je na području zapadno od Neretve bila izražena staleška podvojenost i međusobna suprotstavljenost unutar feudalnog sustava, ali je posve sigurno da je ona u izvjesnoj mjeri postojala.

zabilježio da su “bogatstvo i moć samo u ljudima”.⁴² Prisivajajući zemlju, a osobito prisvajajući ljude, Osmanlije su na najučinkovitiji način rušili feudalni sustav hrvatskog društvenog prostora, i lomili njegovu otpornu snagu. S druge strane, tako su stvarali osnovu za svoju temeljnu društvenu zadaću na osvojenim područjima, a to je implementacija specifičnog osmanskog feudalnog sustava, čija je vitalna snaga počivala u zemljišnom fondu i njemu odgovarajućoj radnoj snazi obuhvaćenim timarom, specifičnim oblikom feudalnog posjeda čije je uživanje bilo uglavnom vezano za obavljanje državne službe.

Drugi činitelj koji je tjerao Osmanlije da ulažu veliku energiju u sustavu pridobivanja duša se nalazio u činjenici da su oni, u trenutku kad su u svojim osvajačkim naporima, u drugoj polovici 15. st., stupili na hrvatske društvene prostore, u dobroj mjeri iscrpili svoje kolonizacijske resurse, tako da nisu bili u mogućnosti uspješno kolonizirati novoosvojene puste krajeve stanovništvom iz unutrašnjosti sa već osvojenih područja, kako su to uglavnom uvijek činili. Glavni osmanski kolonizacijski element je, u ovoj fazi širenja države, bilo vlaško-stočarsko stanovništvo planinskih područja unutrašnjosti Balkanskog poluotoka. Međutim, naglo širenje osmanske države sve do Save i Dunava imalo je za posljedicu da raspoloživa kolonizacijska biološka masa tog stanovništva, u velikoj mjeri nije bila dostatna za potpuno koloniziranje osvojenih i opustjelih krajeva i njezino dalje iscrpljivanje se nije moglo nastaviti bez opasnosti da se naruši društvena ravnoteža i sama osnovica osmanske vlasti. Stoga su Osmanlije bili prinuđeni, slijedeći prioritete, preostale vlaške kolonizacijske resurse usmjeravati prema, za njih strateški važnijem području Bosne.

Na koncu na pojačane napore u pridobivanju kršćanskog stanovništva Osmanlije će natjerat i stanoviti problemi koji su bili povezani sa naglim širenjem te države. Naime, naglo širenje države pojavit će se kao opasnost za osmanski vojno-feudalni stalež, na način da je tanjilo snagu tog staleža na širokom balkanskom prostoru. Stoga se za Osmanlije nametnula potreba da svim silama rade na stvaranju čvrstih uporišta za svoj vladajući stalež. Potreba da se osvojeni prostor što prije konsolidira iziskivala je stvaranje veoma široke društvene baze iz koje bi se novačile nove spahije.

Potvrdu za to da je osmanska politika pridobivanja duša, i u samoj početnoj fazi prodiranja na područje zapadno od Neretve, imala stanovitih uspjeha nalazimo u najvrjednijim izvorima za ovo razdoblje, osmanskim

⁴² MOLS S. J., Introduction a la demographie historique des villes d Europe du XIVE au XVIIIe siecle, I, Les problemes, Louvain, 1954., str. 9.

defterima. Čini se da se takvo nešto dogodilo u planinskom i priplaninskom području planina visoke Hercegovine: Čabulje, Čvrsnice i Vrana. Na tom području nailazimo na interesantnu činjenicu da su sva sela manje ili više naseljena. U dijelu nahije Drežnica popisana su tri sela sa čak 143 kuće.⁴³ U okviru nahije Mostar, u popisanom dijelu na desnoj obali Neretve primjetno je da su sva sela od Mostara, pa preko priplaninskog područja sjeverne strane stare župe Blata, pa sve do Rakitna u manjoj ili većoj mjeri naseljena, dok su popisana sela južno od Mostara na desnoj obali Neretve, kao i sela s južne strane Blata i na cijelom području župe Broćno, u potpunosti pusta.⁴⁴ Iz navedenih činjenica može se izvući više pretpostavki pa i zaključaka. Ponajprije može se pretpostaviti da se na ovom području nisu vodile neke značajnije vojne operacije, i da su Osmanlije ovim područjem u najvećoj mjeri ovladali mirnim putem. Nekih značajnijih ratnih djelovanja nije ni moglo biti, jer na tom području se nije nalazila niti jedna značajnija obrambena utvrda. Da je borbi bilo to bi područje u popisu iz 1468./1469. god. zasigurno još uvijek bilo pusto, kao što je to bio slučaj sa cijelim područjima u zoni intenzivnih ratnih djelovanja uz lijevu obalu Neretve, i od desne obale Neretve na zapad preko Ljubuškog pa sve do Imotskog, koja su godinama nakon što su ih Osmanlije zauzeli, ostala gotovo potpuno pusta.⁴⁵ S druge strane, čini mi se gotovo nemogućim, pod pretpostavkom da je to područje bilo ratom opustošeno, da bi Osmanlijama u tako kratkom razdoblju moglo poći za rukom da cijelo to područje tako dobro napuče, pa i gospodarski stabiliziraju.⁴⁶ Naime, ovo područje je moglo doći pod osmansku vlast najranije u ljeto 1465. god. kad je započela velika osmanska ofenziva i prodor iz Bosne prema jugu, i najkasnije do sredine travnja 1469. kada je dovršen ovaj popis.⁴⁷ Mada sam mišljenja da je jedan dio stanovništva sa ovog područja, usprkos naporima Osmanlija da ih pridobiju i zadrže, izbjegao pred njima.

Druga važna pretpostavka koja se pažljivom analizom osmanskog deftera daje izvući jest ta da je osmanska strategija prodora na područje zapadno od Neretve prvenstveno uključivala glavni pravac prodora preko

⁴³ Popis 1468./69., str. 58; Mišljenja sam da je nahija Drežnica obuhvaćala i planinsku visoravan Blidinje između Čvrsnice i Vrana.

⁴⁴ Popis 1468./69. str. 56-58, 250-252.

⁴⁵ Popis 1477., str. 601-608.

⁴⁶ U popisu se navodi i pazar Kopru Hisar (Mostar) sa 16 kuća i značajnim prihodom od 5560 akči. Uz njega je navedeno i selo Cim s 38 kuća i relativno velikim prihodom od 2674 akči.

⁴⁷ Popis 1468./69., str. XV.

planina visoke Hercegovine. Za to su postojali valjani razlozi, a nakon svega je stajalo postizanje još jednog veoma važnog strateškog cilja. Analizom deftera se da zaključiti da su Osmanlije u svojoj vlasti do proljeća 1469. držali cjelokupno područje planina visoke Hercegovine na desnoj obali Neretve. Na tom području su već bile formirane nahije Uskoplje, Rama i Neretva sa sjeverne strane masiva, nahija Drežnica u planinskom području, i nahija Mostar kojoj je pripadalo područje zapadno od Neretve, na jug do u blizini utvrde Ljubuški a na zapad sve do Rakitna. Mišljenja sam da se prodor Osmanlija na ovo područje nije dogodio sa lijeve obale Neretve, koja je za takav poduhvat bila mnogo nepogodnija, nego da se je osmanski prodor dogodio strateški opravdanim i logičnim pravcem iz pravca župe Rama preko Blidinjske visoravni, tim više što je ovaj prostor bio praktično nebranjen, i na njemu nije bilo niti jedne značajnije utvrde. Iako u izvorima nema izričitih navoda na temelju kojih bi mogli zaključiti da je područje Blidinja bilo pod osmanskom vlašću, međutim, da je ono bilo pod osmanskom vlašću mi to možemo zaključiti posredno. Naime, u defteru se na jednom mjestu spominje selo "Aksović" u timaru posadnika utvrde Susid, sa naznakom da pripada Uskoplju. Međutim, očito je da se ovdje radi o selu Sovići, koje se nalazi južno od Rame na samom sjevernom ulazu na visoravan Blidinje, jer sela pod tim imenom na području Uskoplja nema. A ako su Osmanlije držale u svojoj vlasti selo Soviće sa sjeverne strane visoravni i područje Rakitna sa južne, onda je i cijela visoravan morala biti u njihovim rukama. Stoga sam mišljenja da su Osmanlije upravo na ovom području najprije destabilizirale i probile Korvinov sustav obrane. Pored toga Osmanlije su na ovom području ostvarile još jedan veoma važan strateški cilj, zauzeli su područja ljetnih planinskih ispaša koja su pripadala vlaško-stočarskoj populaciji s prostora niske Hercegovine. Ovo je bio velik strateški dobitak za Osmanlije, budući da su ljetne planinske ispaše bile ključni element u gospodarsko-društvenom funkcioniranju vlaške populacije. Ovo je tim važnije što je vlaško-stočarsko stanovništvo činilo i najveći dio populacije na području zapadno od Neretve. Gubitak planinskih ispaša je bio težak gospodarski udarac za vlašku populaciju, a samim tim i težak udarac stabilnosti obrambenog sustava na cijelom prostoru zapadno od Neretve, budući da je vlaško-stočarsko stanovništvo zasigurno bilo značajan vojni činitelj, čvrsto integriran u vojno-obrambeni sustav obrane.

Ovaj prodor Osmanlija zapadnom obalom Neretve bit će presudan za ovladavanje ovim strateški iznimno važnim koridorom. Naime, sve dok Osmanlije nisu ovladale prostorom zapadne obale Neretve, ključne Matijaševe utvrde na Neretvi: Počitelj i Novi su, unatoč stalnom osmanskom

pritisku sa zaposjednute lijeve obale rijeke, veoma uspješno odolijevale njihovim napadima. Međutim, tek kad su ih Osmanlije svojim prodorom desnom obalom Neretve u potpunosti teritorijalno odsjekli od njihove strateške osnove na koju su se naslanjali, pošlo im je za rukom da ih osvoje. Počitelj je osvojen tek nakon što su Osmanlije osvojile utvrdu Novi, na desnoj obali Neretve u njegovu zaleđu, koja mu je bila strateška potpora, a koja je došla u ruke Osmanlija na način da ju je predao zapovjednik utvrde Mađar, koji se islamizirao i prešao na njihovu stranu.⁴⁸ I sto tako mišljenja sam da su Osmanlije na sličan način osvojili i strateški veoma važnu utvrdu Cimski grad uz desnu obalu Neretve, gdje se nalazio jedini most⁴⁹ koji je premošćivao Neretvu sjeverno od Počitelja. Držim da se i ona predala nakon što su Osmanlije prodiranjem preko planina, zauzeli njezino zaleđe. Određeni pokazatelji iz izvora upućuju da se tu nisu vodile neke značajne borbe. Na to upućuje prilična naseljenost tog područja, samo selo Cim je imalo 38 kuća, kao i dobro organizirani i razvijeni pazar Kopru Hisar u njegovoj neposrednoj blizini.⁵⁰

Iz svega navedenog razvidno je da je osmanska politika pridobivanja duša na planinskom području visoke Hercegovine imala priličnog uspjeha, što se za područje niske Hercegovine zapadno od Neretve ne može reći, bar kad je riječ o razdoblju izravnog osvajanja tog područja. Naime, vlaško-stočarsko stanovništvo na ovom području je bilo čvrsto integrirano u vojno-obrambeni sustav oko najvažnijih utvrda na tom području, kojeg su u najvećoj mjeri činile vojne efektivne vlastele Vlatkovića i hrvatsko-ugarskog kralja, i pružalo je žestok otpor osmanskom osvajaču, dijelom i zbog toga što je bilo riječ o krševitom kraju s dugom poviješću žestokih sukobljavanja, koji je na neki način bio predodređen da se odupire. I nakon što su Osmanlije uspjele zauzeti najvažnije utvrde na ovom području,

⁴⁸ U osmanskom popisu iz 1468./69. god. navodi se jedan timar koji je uzapćen i “zbog toga je dat Ungurusu Mahmudu, koji je predao utvrdu Novi, s tim da ide u rat. Pisano u trećoj dekadi zil-hidždže, 875. god. u Konstantiniji”; Popis 1468./69., str. 185.

⁴⁹ Najstariji spomen ovog mosta nalazimo u jednom dubrovačkom pismu od 4. travnja 1452. U njemu se spominje da je hercegov sin Vladislav, koji se odmetnuo od oca, zauzeo grad Blagaj i dvije utvrde na mostu Neretve “due castelli al ponte de Neretva”; Trgovački putevi..., str. 79; Osmanski geograf iz XVII st. Katib Čelebi je donio opis ovog mosta. On kaže da je taj most bio od drveta, da je visio na lancima i tako se tresao da se preko njega sa smrtnim strahom prelazilo; Spomenica Srpske kraljevske akademije, Beograd, 1882., prijevod Stojana Novakovića; HASANDEDIĆ H., Stari most u Mostaru, Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine, Godina XVII, 1966-1967, Sarajevo, 1969., str. 432.

⁵⁰ Popis 1468./69., str. 56-58.

ova vlaška populacija je nastavila pružati otpor povlačeći se na zapad prema Cetini. Međutim, u jeku najžešćih ratnih sukobljavanja osmanska promidžba je, sudeći prema izvorima, opet ostvarila veliki uspjeh. U prvom osmanskom defteru Hercegovine koji je dovršen 1477. god. vidimo da su Osmanlije uspjele pridobiti najveći dio vlaške populacije koja je obitavala na području između Neretve i Cetine, da se vrati na svoja ognjišta, na svoje stare baštine na područje pod osmanskom vlašću.⁵¹ Ovo je za Osmanlije bio veliki uspjeh, osobito ako se gleda iz sveukupne perspektive osmansko-hrvatskog vojnog sukobljavanja, koje je započelo stupanjem Osmanlija na hrvatske društvene prostore zapadno od rijeke Drine. Za razliku od Srba koji su se nakon pada Srbije u većini priključili Osmanlijama i uključili u njihov vojno-feudalni sustav, i koji su Osmanlijama poslužili za izgradnju čvrstog vojnog i agrarnog bedema prema katoličkom zapadu, Hrvati su Osmanlijama pružili frontalni otpor. O snazi i žestini tog otpora govori i činjenica da je Osmanlijama za osvajanje relativno malog prostora između Neretve i Cetine trebalo pola stoljeća. Problem je bio za Osmanlije što se hrvatsko stanovništvo, pružajući intenzivan otpor, uglavnom povlačilo pred Osmanlijama prema zapadu i što su njihovi kolonizacijski resursi iz unutrašnjosti osvojenog područja već bili prilično iscrpljeni, a na osvojenom području je bez ljudi bilo gotovo nemoguće na dulji period stabilizirati vlast. Stoga se borba za ljude pojavila kao imperativ kako za hrvatsku tako i za osmansku stranu. Za osmansku stranu je pridobivanje i povratak stanovništva na novoosvojena područja pod njihovom kontrolom bio najučinkovitiji način da stabiliziraju i učvrste svoju vlast, ali i da vojno i demografski oslabe hrvatsku stranu, dok je za hrvatsku stranu izvlačenje stanovništva sa područja koja su zaposjele Osmanlije, bio najbolji način da se stabilizacija osmanske vlasti onemogući. Takva nastojanja, osobito hrvatske strane, su bila veoma intenzivna na prostoru između Neretve i Cetine sve do konca 15. st. Koncem 15. st. učinjen je zadnji ozbiljniji pokušaj od strane hrvatskog bana i velikaša da se na taj načina destabilizira osmanska vlast. Nakon što hrvatski velikaši nisu uspijevali davanjem privilegija privoljeti to stanovništvo na ostanak pod vlašću hrvatsko-ugarskog kralja,⁵² cilj je bio vojnim akcijama na tom prostoru potkopati njihovu gospodarsku osnovu,

⁵¹ Popis 1477., str. 81-95.

⁵² LASZOWSKI E., Prilog za povijest vlahu u Dalmaciji, Vjesnik Kraljevskog hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog arkiva, 16, Zagreb, 1914., str. 318-319; KUŽIĆ K., Prilog biografiji nekih kačićevih vitezova te podrijetlu stanovništva njihova kraja, Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru, 47, Zadar, 2005., str. 98.

i natjerati ih na izvlačenje preko Cetine, i na taj način bitno oslabiti društvenu osnovu osmanske vlasti na području između Neretve i Cetine. Međutim, iako je Ivaniš Korvin od početka 1499. god. izvojevao nekoliko pobjeda nad Osmanlijama, njegovi prodori i vojne akcije sve do Mostara, skupa sa knezom Žarkom Dražojevićem, su bile suzbijene i nisu donijele očekivani uspjeh.⁵³

Na koncu možemo postaviti i pitanje: koji su činitelji u najvećoj mjeri doprinijeli povratku hrvatskog stanovništva pod osmansku vlast? Zasigurno ih ima više, i nijedan ne bismo mogli izdvojiti kao presudan. Prije svega to su gorčina i neizvjesnost izbjeglištva kao i svi problemi koji su proizlazili iz takvog društvenog statusa,⁵⁴ te besperspektivnost života u osmanskom susjedstvu. Tu je i posve normalna žudnja za povratkom na svoja stara ognjišta, makar i po cijenu svih drugih negativnosti, koje je donosio povratak pod tuđinsku vlast. Jedan od važnih razloga se krio u tome da je povratak na stare baštine bio jedini način da se očuva njihova specifična društvena struktura i stoljetni način života, koji je svoju gospodarsku snagu crpio iz bisesilnog stočarenja. Privlačna snaga osmanske strategije ležala je ponajprije u spremnosti Osmanlija da povratničkoj populaciji zajamči njihova stara "vlaška prava", i dopusti im povratak na njihove stare baštine. Isto tako i činjenicom da su ih, uključujući ih u osmanski feudalni sustav, obuhvatili najfleksibilnijom formom tog feudalizma, carskim hasom. S druge strane, Osmanlijama je išlo u prilog da je timar, temeljni oblik feudalnog posjeda u osmanskom feudalizmu čija je osnova mirijska zemlja, u sebi nosio realnu podlogu za agitaciju kod seljačke populacije, jer nije isključivao postojanje osnovnog seoskog posjeda-baštine, nego ga je naprotiv unutar sebe veoma uspješno uključivao. Međutim, ovdje treba ukazati na činjenicu da vlaška populacija svojim povratkom nije ponovno dobila u vlasništvo svoje stare baštine, to jest nije postala vlasnik te zemlje, nego ju je dobila na uživanje. Izraz "tasarruf" ne znači svojinu nego posjedovanje i raspolaganje zemljom pod obavezom. Osmanlijama je išla na ruku i činjenica da je njihov feudalni sustav do

⁵³ PEROJEVIĆ M., Petar Kružić, Zagreb, 1931., str. 22-23; SANUDO M., Diarij (1501-1517), Arkiv za povjestnicu jugoslavensku, V, Zagreb, 1859., str. 126.

⁵⁴ Neke izbjeglice iz zadarskog zaleđe koje su bile izbjegle u Apuliju i Abruzzi su se ponovno vraćali pod osmansku vlast. O tome mletački promatrač kaže: "Ne uspijevaju se prilagoditi ni jeziku ni običajima...i radije će biti na milost i nemilost Turaka i vratiti se u svoju domovinu, nego ostati na mjestu koje im se čini zamorno o nesnosno"; BRACEWELL WENDY C., Senjski uskoci. Piratstvo, razbojništvo i sveti rat na Jadranu u 16. stoljeću, Zagreb, 1997., str. 25.

izvjesne mjere pojednostavljivao položaj seljaka u feudalizmu, na način da je dokidao znatan dio vertikalne feudalne hijerarhije, dovodeći seljaka u jednostavan položaj prema spahiji, ali ovaj put pod neposrednom kontrolom države, u kojoj država istupa prema spahiji kao gospodar zemlje i radne snage. Isto tako im je pogodovalo što feudalizam na našim prostorima u osnovi nije bio klasičan europski, te je pružao manje otpora primitivnijem obliku zemljišne svojine koji su nametale Osmanlije. Na koncu velike i prostrane teritorijalne države su, bar u vrijeme svog širenja, bile manje porezno zahtjevne od manjih država, kao i gradova-država na zapadu, a pogotovo od manjih feudalnih državina kakve su egzistirale na našim prostorima, što je za seljački stalež bilo iznimno važno.

Međutim, iako je Osmanlijama pošlo za rukom da povrate znatan dio hrvatske populacije na područja pod svojom kontrolom, za njih će ostati jedan trajan problem koji je proizlazio iz vjersko-ideoloških razlika između osvajača i pokorenih. Problem je bio u tome što osnovni ideološki izraz osmanskog vladajućeg staleža, islamska vjera, nije bila vladajuća ideologija seljaštva, i što se ta ideološka razlika s vremenom pretočila u društvenu podjelu na islamsku osmansku vladajuću elitu na jednoj strani i potlačeno kršćansko seljaštvo na drugoj. Osmanlije su morali računati na stalnu odbojnost najvećeg dijela kršćanskog seljaštva kako prema islamu tako i prema osvajaču koji je poremetio stoljećima ustaljeni red i način društvenog funkcioniranja. Tako se vremenom uspostavio kontradiktoran, podvojen i oštro podijeljen društveni svijet, prepun mržnje, straha, nepovjerenja i potencijalnog sukobljavanja. Ponekad si možemo postaviti i pitanje kako je taj podvojeni svijet stoljećima mogao funkcionirati? Međutim, trebamo se učiti iz povijesti, koja pamti i poznaje mnoštvo takvih društvenih stvarnosti, u okviru kojih sukobljavanje ne znači uvijek i međusobno uništenje. Kroz povijest su postojali mnogi "suživoti", koji su bili prepuni mržnje, ali su trajali, to su, u stvari, bile neke vrste "komplementarnih neprijateljstava".

Strategija prema plemstvu

Osmanska strategija prema plemstvu na području zapadno od Neretve se nije razlikovala od one prema plemstvu na cijelom području europskog dijela države. Osmansko prodiranje na ove prostore istovremeno je značilo rušenje starog društvenog poretka i izgradnju novog osmanskog feudalnog sustava, što je značilo i stvaranje potpuno novog rasporeda društvenih snaga. U tom novom rasporedu društvenih snaga za krupno plemstvo nije bilo mjesta, jer je osmanski feudalni sustav počivao na potpunoj

prevlasti sitnog plemstva, koje se u okviru osmanske države javlja kao dobro organiziran i dominirajući društveni stalež. Budući da je krupno plemstvo funkcioniralo kao dominantna snaga i ključno uporište starog feudalizma, a samim time i kao temeljna snaga protuosmanskoga otpora, njegovo uništenje se Osmanlijama nametalo kao imperativ. Za razliku od Anadolije, gdje je osmanska vlast, zbog specifičnih društvenih prilika, ponekad i činila nužne kompromise sa krupnim feudalcima, na području Rumelije ona, sa manjim izuzecima, jedinstveno nastupa s ciljem uništenja krupnog plemstva.⁵⁵ Takav pristup Osmanlija se zorno očituje na primjerima Srbije i Bosne, gdje su Osmanlije prilikom osvojenja u potpunosti likvidirale krupno plemstvo, pa i samog kralja kao vrh stare feudalne hijerarhije. Takav ishod u Bosni je kod moćnih humskih velikaša, prvenstveno braće Vlatkovića i hercega Stjepana i njegovih sinova otklonio sve dileme u pogledu krajnjih ciljeva i namjera Osmanlija, stoga nas ne treba čuditi njihov tako odlučan i ustrajan otpor Osmanlijama, koji im se činio jednim načinom da izbjegnu neumitnoj sudbini.

Međutim, slijedeći temeljno načelo svoje taktike, ravnanja prema konkretnoj situaciji i postojećem omjeru društvenih snaga, Osmanlije će i na ovom području s krupnim plemstvom praviti nužne kompromise, ali opet s pozicije jače strane. Tome je uvijek prethodilo bitno sužavanje manevarskog prostora ovom plemstvu od strane Osmanlija, kao posljedica osmanskih vojnih uspjeha. A pritom je Osmanlijama na ruku išla činjenica da je ovo plemstvo pokazivalo snažne težnje da se dokopa svojih starih baština, makar i po cijenu stupanja u službu Osmanlija i priznanja njihove vlasti. Takav je bio slučaj i sa Vlatkovićima koje su Osmanlije sa njihovih baština u Gornjem primorju protjerali prema Cetini. Tada je jedan od braće po imenu Augustin stupio u službu Osmanlija, a ovi su mu dodijelili titulu vojvode i dali mu njegove stare baštine, ali ovaj put ne u vlasništvo, nego na uživanje.⁵⁶ Nešto slično se dogodilo i sa hercegom Vlatkom. Jedan izvor donosi podatak da je paša koji je zauzeo Novi, dao hercegu "certi casali per suo vivere sopra le montagni de Maretani".⁵⁷ Iz priloženog je vidljivo da je herceg dobio određeni posjed, ali ne u vlasništvo, nego samo na uživanje kao osmanski podanik. I drugi izvori potvrđuju da je

⁵⁵ Zbog učvršćivanja svoje vlasti Osmanlije su u Albaniji, u nekim slučajevima pravili kompromise sa istaknutijim albanskim plemićima; İNALCIK H., *Hicri 835 tarihli Suret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, Ankara, 1954.

⁵⁶ Redovnika fra Augustina Vlatkovića još 1481. god. susrećemo u izvorima kao "vojvodu" u službi hercegovačkog sandžakbega Ajaza; ĐINIĆ M., *Dubrovački tributi*, Glas SKA 168, 1935, str. 257.

⁵⁷ *Historija Turchesca*, str. 185.

herceg vladao dijelom Humske zemlje,⁵⁸ ali je teško precizno utvrditi gdje? Jedino što se iz izvora da zaključiti da se hercegov posjed nalazio zapadno od Neretve, u blizini područja kojim je vladao fra Augustin.⁵⁹ I ovdje se potvrđuje princip Osmanlija da prilikom uklapanja poraženog plemstva u svoj feudalni sustav to učine na način da otklone sve one elemente koji bi mogli pripomoći ponovnom učvršćivanju njihovih feudalnih pozicija. I herceg i Augustin nemaju više nikakva vlasništva nad posjedima koje su dobili, potpuno su ovisni od političke volje Osmanlija i funkcioniraju samo kao manje ili više značajne osmanske timarlije.

Dok nas izvori o sudbini krupnog plemstva u vremenu osvajačkog naleta Osmanlija nešto bolje obavješćuju, o sudbini sitnog plemstva nam daju veoma štire podatke. Poznato je da su Osmanlije još od razdoblja Osmana i Orhana vodile politiku pridobivanja sitnog kršćanskog plemstva, i njegova uključivanja u osmanski feudalni sustav. Čitavo razdoblje prodiranja Osmanlija preko Balkana traje intenzivno uključivanje kršćanskog sitnog plemstva u osmanski feudalni sustav, ponajviše u stalež spahija, a potom i redove vojnika, martolosa, sokolara i derbendžija. Da se tako nešto slično događalo na području zapadno od Neretve gotovo da nemamo podataka. Općenito kad je riječ o sitnom plemstvu i njegovoj sudbini u ovom razdoblju, ako i ima podataka onda su to samo šturi fragmenti, kao onaj o Vladislavu Komlinoviću koji se 1473. god. nalazi u ulozi hercegovog izaslanika u Dubrovniku.⁶⁰ Jedini jasan podatak o uključivanju nekog sitnog plemića sa ovog područja u osmanski feudalni sustav je onaj o Jurju Kačiću Markoviću, a i taj se odnosi na kasniju fazu učvršćivanja osmanske vlasti na ovom području.⁶¹ Sudbina sitnog plemstva sa ovog područja je mogla biti posve različita. Moglo je izginuti u borbi sa Osmanlijama ili biti zarobljeno i premješteno u druge dijelove Carevine, a moglo je izginuti u međusobnom, nikad neobjavljenom ratu, između Vlatkovića i Kosača, koji je trajao paralelno sa osmanskim prodiranjem

⁵⁸ Dubrovački Senat je 17. veljače 1487. darovao subašu Skendera “qui venit in Chomscha Xemglia in tenetum locorum que tenebat cherzech Vlatchus”; Cons. Rog. XXV, 146; U lipnju je ponovo darovan Skender “qui tenet subaslach quod tenebat Vlatchus cherzech”; Isto, 171.

⁵⁹ Dubrovčani su 10. studenog 1488. darovali “Alibegh subaslacho qui tenet id quod tenebat Vlatchus cherzech et voyuoda Augustinus”; Cons. Rog. XXV, str. 279.

⁶⁰ Cons. Rog. XXII, 46, 47 ; 14. 6. 1473.

⁶¹ Za Jurja Kačića Markovića se u travnju 1499. kaže da je “conte di la Craina, subdito dil Turcho e amico di la signoria”, a u studenom 1500. da je knez, pored Krajine, još i “čitave Avgustinove Humske”, kao i da vlada 15 godina, dakle od 1485. god.; RAVLIĆ J., Makarska i njeno primorje, Split, 1934., str. 111; Pad..., str. 140.

na ovo područje, i koji mu je izvanredno pogodovao.⁶² Djelomično rješenje ovog problema možda leži u činjenici da su se Osmanlije na tragu stabiliziranja svoje vlasti i popunjavanja svog feudalnog staleža, u najvećoj mjeri oslanjali na vlaško-stočarsko stanovništvo i njihov starješinski stalež. Osobito na području istočno od Neretve nalazimo veoma veliki broj pripadnika vlašskog starješinskog staleža uključenog u osmanski feudalni sustav, uglavnom u stalež spahija, koji uživaju timare. Neki od tih timara su bili jako veliki, kao što je bio timar vlašskog kneza Heraka, koji je, u stvari, predstavljao zeamet, koji je uključivao 41 selo, 27 čiftluka, 412 kuća, 34 muslimana i 97 neoženjenih, sa prihodom od 28.975 akči.⁶³ Tu je timar vojvode Grgura sa prihodom od 7232 akče.⁶⁴ Kao ugledni spahija pojavljuje se vojvoda Petar Hrabren i njegov brat Vukić Petar. Vojvoda Petar Hrabren je, pored ostalog, dobio u zakup lade koje plove preko Neretve, od utvrde Počitelj pa do mora.⁶⁵ Međutim, zapadno od Neretve skoro da ne nalazimo praksu Osmanlija da vlaškim starješinama udjeljuju timare. Imamo samo jedan slučaj da je jedan čiftluk udijeljen knezu Heraku.⁶⁶ Očito je da je ovakva praksa Osmanlija bila posljedicom političkog kompromisa koji su oni bili prisiljeni činiti, sve sa ciljem da se privoli vlaško stanovništvo na povratak na teritorije pod osmanskom vlašću. Očito je da vlaške starješine s područja zapadno od Neretve nisu pokazivale spremnost da se, ujedno sa svojim povratkom pod osmansku vlast, izravno uključe u osmansku feudalnu elitu, kao osmanske timarlije. Izgleda da se dio njihove političke pogodbe sa Osmanlijama sastojao u tome da je uvjet njihova povratka bio ne samo da se njima vrate njihove stare baštine,⁶⁷ nego i da im se na tom području, na kojem su oni i prije

⁶² Vrhunac tog sukobljavanja je bio kada su u rujnu 1470. Vlatkovići vojno preoteli hercegu Vlatku strateški važnu utvrdu Vrgorac; Božić I., Mlečani prema nasljednicima hercega Stevana, Zbornik Filozofskog fakulteta VI-2, Beograd, 1962., str. 119.

⁶³ Popis 1477., str. 331, 359, 361, 364, 375, 484, 487-490, 492, 495, 497-498, 519, 526, 560, 604.

⁶⁴ Popis 1477., str. 332, 414,463.

⁶⁵ "Lade koje plove od utvrde Počitelj do mora, na tom prostoru, na prijelazima preko Neretve, date su pod zakup vojvodi Petru, osim onoga ko je dizdar i plovi podno utvrde Počitelj"; Popis 1477., str. 8-9, 130, 265, 362.

⁶⁶ "Čiftluk spomenutog kneza Heraka, u nahiji Hum, sastoji se iz dva pusta sela po imenu Gradine i Studenci i zemlje koje su puste po imenu Gornja Biošica i Donja Biošica sa opisanim granicama na koje mu je bio dao tapiju ranije spomenuti Hamza-beg, i dva žrvnja u jednom mlinu koji je ostao pust iza Hercega..."; Popis 1477., str. 361.

⁶⁷ "Kad je došao na vjeru i uz obećanje i sigurnost, ranije spomenuti vojvoda Radoj, ove zemlje su date s tim da tko god bude došao na ove zemlje neka se tu nastani... Sva mjesta što su spomenuta od davnina su bila baština spomenutog vojvode Radoja, pa je ponovno tako ugovoreno i on je došao. Na osnovu toga je odlučeno, i

obitavali, u posjed dodijele i dio zemalja koje prije nisu bile njihove, a koje su uglavnom pripadale sitnom i krupnom plemstvu i župskom seljaštvu. Usprkos svemu Osmanlije su nastojali, dakako u svom interesu, da zemlje na koje se župsko seljaštvo manjim dijelom već bilo povratilo, po svaku cijenu zadrže izvan ingerencije vlaških džemata i njihovih starješina.⁶⁸ Analizirajući ovaj defter može se zaključiti da se osmanska vlast, u uvjetima koji joj nisu omogućavali da u potpunosti uspostavi svoj feudalni sustav, rukovodila strategijom njegova uspostavljanja do određene mjere, dokle je bilo to moguće, nastojeći ostaviti sebi mogućnost da u perspektivi stvori osnove za potpuno odbacivanje kompromisnih rješenja i potpunu implementaciju svog društvenog uređenja. Isto tako možemo se uvjeriti u kojoj mjeri je bio rastegljiv pojam vlaških prava u svojoj primjeni.⁶⁹

Zaključak

U sklopu ove radnje razmatrao sam neke od najvažnijih aspekata osmanske osvajačke strategije na prostoru zapadno od Neretve. Vidljivo je da je osmanska strategija i na ovom području u velikoj mjeri slijedila već prokušane forme i ustaljene obrasce prodiranja i osvajanja protivničkog teritorija, ali je isto tako nosila u sebi i niz specifičnosti, koje su proizlazile iz specifične društvene strukture ovog područja, kao i njegova ukupnoga geopolitičkog položaja. Isto tako neosporno je da su ključni strateški naponi Osmanlija bili usmjereni prema vlaško-stočarskoj populaciji koja je odigrala veoma važnu ulogu u procesu stabiliziranja i učvršćivanja osmanske vlasti na ovom području. Na koncu nastojao sam osvijetliti iznimno važnu stratešku ulogu ovog prostora u okviru globalne osmanske strategije prodiranja prema zapadu, u kojoj je ovaj prostor dijelom predstavljao jednu od ishodišnih točaka.

na njega su upisane, tako da ih uživa on sa džematima koji su s njim došli i onima koji će ubuduće doći"; Popis 1477., str. 91. "Mjesta po imenu Ledinac, Veselivštak, Buhovo i Borajna ranije je Sinan-beg dao nevjernicima: Vukiću, Radosavu i Vučihni i džematima koji njima pripadaju, kao zimovište. Od ranije su to bile njihove baštine pa su ponovno došli pod tim uvjetom"; Popis 1477., str. 90.

⁶⁸ "Hamza-beg je dao spomenutom Mrkši i njegovom bratu Mustafi pusta mjesta zvana Brezje, Nerađ i Podvranje kao zimovišta. Sada se neka od spomenutih mjesta nalaze u rukama raje. Zato je odlučeno da zemlje koje su u rukama raje stalno ostanu rajinske"; Popis 1477., str. 83.

⁶⁹ U osmanskom popisu iz 1477. god. u nahiji Drežnici navodi se selo Striževo, u okviru carskog hasa, i u njemu župan Ivan, što upućuje na činjenicu da u tom selu nisu živjeli vlasni nego župsko seljaštvo, ali i da su toj populaciji Osmanlije udijelili vlaški status. To selo, zajedno sa još dva druga, je bilo oslobođeno harača, ispendže i poreza na sitnu stoku i svih drugih avariza, i samo su plaćali fuluriju odsjekom; Popis 1477., str. 10.

VERSCHIEDENE ASPEKTE DER OSMANISCHEN STRATEGIE DES DURCHBRUCHS WESTLICH DER NERETVA

Zusammenfassung

In dieser Arbeit habe ich die bedeutendsten Aspekte osmanischer Eroberungsstrategie im Raum westlich der Neretva genannt. Es ist offensichtlich, dass die osmanische Strategie auch in diesem Raum in großem Maße den bereits erprobten Formen und üblichen Muster des Durchbruchs und der Eroberung des gegnerischen Territoriums folgte. Sie hatte jedoch eine Reihe von Besonderheiten, die aus der spezifischen gesellschaftlichen Struktur dieses Raums und seiner allgemeinen geopolitischen Lage hervorgingen. Es ist unbestreitbar, dass die strategische Anstrengungen der Osmanen auf walachische Viehzüchterpopulation gerichtet waren, die eine wesentliche Rolle im Prozess der Stabilisierung und Verstärkung der osmanischen Herrschaft in diesem Gebiet spielte. Zum Schluss habe ich versucht, die außerordentlich wichtige strategische Rolle dieses Gebiets im Rahmen der globalen osmanischen Strategie des Durchbruchs in den Westen zu erläutern, bei welcher dieses Gebiet zum Teil einen der Ausgangspunkte darstellte.

Izvori

ALIČIĆ A., Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina, Sarajevo, 1985.

ISTI, Sumarni popis sandžaka Bosna iz 1468/69, Mostar, 2008

Commissiones et relationes venetae, tomus IV, anorum 1572-1590, Collegit et digessit Grga Novak, Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, Zagreb, 1964, Relatione di me Giacomo Foscarini nell'eccellentissimo Senato delle cose di me operate et osservate nel governo di proveditore Generale in Dalmatia.

Državni arhiv Dubrovnik serije izvora: Diversa cancellariae i Consilium Rogatorum

GELCICH J. - THALLOCY L., Diplomatarium Ragusanum, Budapest, 1887.

INALCIK H., Hicri 835 tarihli Suret-i Defter-i Sancak-i Arvanid, Ankara, 1954.

JORGA N., Notes et extraits pour servir a l'histoire des croisades au XVe siecle, serie 4, Bucarest, 1915.

Kanuni i kanun-name za Bosanski, Hercegovacki, Zvornicki, Kliški, Crnogorski i Skadarski sandžak, Sarajevo, 1957.

LJUBIĆ Š., Listine o odnošajih između južnoga Slavenstva i Mletačke Republike, Zagreb, 1868-1891.

RADONJIĆ J., Donado da Lezze i njegova "Historija Turchesca", Godišnjica Nikole Čupića XXXII, Beograd, 1913.

SANUDO M., Diarij (1501-1517), Arkiv za povjestnicu jugoslavensku, V, Zagreb, 1859.

ŠABANOVIĆ H., Krajište Isa-bega Ishakovića, Zbirni katastarski popis iz 1455. godine, Sarajevo, 1964.

MAKUŠEV V., Istorijski spomenici Južnih Slovena i okolnih naroda, knjiga II, Glasnik SUD XIV, Beograd, 1882.

Literatura

ANĐELIĆ P., Bobovac i Kraljeva Sutjeska, Sarajevo, 1973.

ATANASOVSKI V., Pad Hercegovine, Beograd, 1979.

BABINGER F., Maometto di Conquistatore e il suo tempo, Torino, 1954.

BOŽIĆ I., Dubrovnik i Turska u XIV i XV veku, SANU, Posebna izdanja knjiga CC, Istorijski institut, knjiga 3, Beograd, 1952.

ISTI, Mlečani prema naslednicima hercega Stevana, Zbornik Filozofskog fakulteta VI-2, Beograd, 1962.

BRACEWELL WENDY C., Senjski uskoci. Piratstvo, razbojništvo i sveti rat na Jadranu u 16. stoljeću, Zagreb, 1997.

BRAUDEL F., Vrijeme svijeta, Materijalna civilizacija, ekonomija i kapitalizam od XV do XVIII stoljeća, Zagreb, 1992.

CIPOLLA M. C., Velieri e Cannoni d, Europa sui mari del mondo, 1969.

ĆIRKOVIĆ S., Herceg Stefan Vukčić Kosača i njegovo doba, Naučno delo, Beograd, 1964.

ĆOROVIĆ V., Historija Bosne, Posebna izdanja SKA, knjiga CXXIX, Društveni i historijski spisi, knjiga 53, Beograd, 1940.

DINIĆ M., Zemlje hercega sv. Save, Glas CLXXXII, 91 (7), Beograd, 1940.

ISTI, Dubrovački tributi, Glas SKA 168, 1935.

DIVERSIS DE F., Opis Dubrovnika, Dubrovnik, 1983.

DŽAJA S., Bosanska podijeljenost na konfesije, Jukić br. 16-17, Sarajevo, 1986-87.

EHRENKREUTZ S., Observations sur l, etat actuel de l, Empire ottoman, 1965.

FILIPOVIĆ N., Osmanski feudalizam u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 2007.

FORETIĆ V., Povijest Dubrovnika I, Zagreb, 1980.

GLIGO V., Govori protiv Turaka, Split, 1983.

- HASANDEDIĆ H., Stari most u Mostaru, Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine, Godina XVII, 1966-1967, Sarajevo, 1969.
- INALCIK H., Pitanje segedinskog mira i kriza turske države 1444. godine, Prilozi za orijentalnu filologiju, XII-XIII/1962-63, Sarajevo, 1965.
- JIREČEK K., Trgovački putevi i rudnici Srbije i Bosne u srednjem vijeku, Zbornik K. Jirečeka I, Posebno izdanje SAN, Beograd, 1959.
- JURIN-STARČEVIĆ K., Krajiške elite i izvori prihoda: Primjer jadranskog zaleđa u 16. i 17. stoljeću, Prilozi za orijentalnu filologiju 55/2005, Sarajevo, 2006.
- KAMPUŠ I., Das öffentliche Finanzsystem in Kroatien vom 12. bis zum Ende des 16. Jahrhunderts, Burgenlandische Heimatblätter, 45, br. 3.
- KLAIĆ V., Povjest Hrvata od najstarijih vremena do svršetka XIX stoljeća, svezak II, dio III, Zagreb, 1904.
- KUŽIĆ K., Prilog biografiji nekih kačićevih vitezova te podrijetlu stanovništva njihova kraja, Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru, 47, Zadar, 2005.
- LASZOWSKI E., Prilog za povijest vlaha u Dalmaciji, Vjesnik Kraljevskog hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog arkiva, 16, Zagreb, 1914.
- MATKOVIĆ P., Spomenici za dubrovačku povijest u vrijeme ugarsko-hrvatske zaštite, Starine JAZU 1, 1869.
- MATUZ J., Osmansko Carstvo, Zagreb, 1992.
- MOLS S. J., Introduction a la demographie historique des villes d'Europe du XVe au XVIIIe siecle, I, Les problemes, Louvain, 1954.
- NAGY I. - NYARI A., Magyar diplomaciai emlékek Matyas kiraly korabol, I, II, Budapest, 1875.
- PEROJEVIĆ M., Petar Kružić, Zagreb, 1931.
- RAUKAR T. - PETRICIOLI I. - ŠVELEC F. - PERIŠIĆ Š., Prošlost Zadra III, Zadar pod mletačkom upravom 1409-1797, Zadar, 1987.
- RAVLIĆ J., Makarska i njeno primorje, Split, 1934.
- Spomenica Srpske kraljevske akademije, Beograd, 1882, prijevod Stojana Novakovića.
- ŠUNJIĆ M., Trogirski izvještaji o turskom osvojenju Bosne (1463), Glasnik arhiva i Društva arhivskih radnika Bosne i Hercegovine XXIX/1989.
- THALLOCY L., Povijest Jajca, Zagreb, 1916.
- ISTI, Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens in Mittelalter, Munchen - Leipzig, 1914.
- ISTI, Frammenti relativi alla storia dei paesi situati all'Adria, Archeografo triestino VII-I, 1913.
- THALLOCY L. - HORVATH S., Jajca tortenete 1450.-1527., Budapest, 1915.
- Tošić Đ., Trg Drijeva u srednjem vijeku, Sarajevo, 1987.